

शीख पंथाविशीख षयी २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

ज्ञान सिंघ संधू

शीख पंथाविषयी २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

ज्ञान सिंघ संधू

gianssandhu@gmail.com

लेखकाची इतर पुस्तके:

Angahe Raah (2019), (Punjabi translation of An Uncommon Road).

Unistar Books, Chandigarh, India.

An Uncommon Road: How Canadian Sikhs Struggled Out of the Fringes and into Mainstream (2018). Echo Storytelling Agency, Vancouver, Canada.

Contributions to other books:

*Guru Nanak's Benediction May You Be Displaced! (2019) In Dr. Guruvinder Singh (Ed.), **Guru Nanak Darshan: Philosophy of Guru Nanak** (pp. 114-119). Sri Guru Singh Sabha, Surrey, B.C.*

*Odysseys of a Spiritual Messenger (2019) In Dr. Gurnaam Singh Sanghera, (Ed.), **Guru Nanak: Revealer of Truth** (pp. 89-120). India Cultural Centre of Canada, Richmond, B.C.*

*Guru Nanak's Relative and Absolute Truth (2019) In Dr. Gurnaam Singh Sanghera, (Ed.), **Guru Nanak Sahib: Jagat Guru – Founder of New World** (pp.73-84). Akali Singh Sikh Society, Vancouver, B.C.*

शीख पंथाविषयी २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

ज्ञान सिंघ संधू

१ ली आवृत्ती: 2020

२ री आवृत्ती: मार्च २०२१

३ री आवृत्ती: एप्रिल २०२१

सर्वाधिकार: © ज्ञान सिंघ संधू

सर्व अधिकार राखीव:- ह्या प्रकाशनातील कुठल्याही भागाचे पुनरुत्पादन करणे, कुठल्याही पुनर्प्राप्तीप्रणालीत जतन करणे, किंवा कसल्याही इलेक्ट्रॉनिक, यांत्रिक, फोटोकॉपी, रेकॉर्डिंग, किंवा इतर कुठल्याही स्वरूपात, लेखकाच्या संमती शिवाय प्रक्षेपण करण्यास मनाई आहे. तरी काही लहान भागांचा वापर मात्र प्रकाशक व लेखकास योग्य श्रेयनिर्देश देऊन वापरता येईल.

ISBN: 978-1-7772523-0-4 (Canada)

१. शीखी २. शीखवाद ३. शीख इतिहास ४. शीख गुरुद्वारा ५. शीख रहत मर्यादा
६. शीख विवाह समारंभ ७. गुरु ग्रंथ साहिब ८. शीख धार्मिक वस्तू ९. शीर्षक

प्रकाशन

भलाई फौंडेशन

स्युरे, बी.सी. कॅनडा

६०४-३४१-२७५५

मुद्रण भारत

गुरु नानक साहिब
यांच्या
५५० व्या
स्मरणोत्सवास समर्पित

अनुक्रमणिका

प्रस्तावना

परिचय

१. इतिहास
२. शीख अभिवादन
३. शीख गुरु
४. श्री गुरु ग्रंथ साहिब
५. गुरुद्वारा
६. शीख धार्मिक वस्तू
७. शीख आचारसंहिता
८. स्मरणोत्सव

समापन

परिशिष्ट "A" नाम संस्कार (नामकरण सोहळा)

परिशिष्ट "B" अमृत संस्कार (दीक्षा विधी)

परिशिष्ट "C" आनंद संस्कार (विवाह सोहळा)

परिशिष्ट "D" अंतिम संस्कार (अंत्य विधी)

आभार

निवडक पंजाबी शब्दांची शब्दावली

संदर्भग्रंथ सूची व अतिरिक्त वाचन

शीख पंथाविषयी एक २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

प्रस्तावना

शीख धर्म त्या मानाने जरी नव्याने उदयास आला असला तरी जगात पाचवा सर्वात मोठा जागृत धर्म आहे. हा धर्म गुरु नानकांच्या (१४६९- १५३९) आध्यात्मिक व ऐतिहासिक अनुभवांमध्ये सखोल रुजलेला आहे. गुरुनानक यांच्या लिखाणाचा विशेष करून अध्यात्मिक पदांचा बारकाईने अभ्यास केल्यावर हे प्रकर्षाने स्पष्ट होते की, त्यांना अध्यात्मिक अधःपतन, अनैतिक आचरण व जातीवर आधारित सामाजिक व्यवस्था ह्या गोष्टी अमान्य होत्या. सर्वांवर प्रेम करणारे केवळ 'एक दिव्य अस्तित्व' असून, त्याचे बोध कुठल्याही प्रकारचे लिंग अथवा सामाजिक भेद न राहता, समान रित्या कोणाला ही होऊ शकते, हा त्यांचा ठाम विश्वास सर्वापर्यंत पोहोचविण्यास ते कटिबद्ध होते. त्यांचे आध्यात्मिक, काव्यात्मक उद्गार जे त्यांनी १९ धुनांच्या माध्यमातून प्रस्तुत केले आहेत, व त्यामधून एका विशिष्ट पंथाची तर स्थापना झालीच, किंबहुना एका नवीन सामाजिक व्यवस्थेचाही उगम झाला. त्यात आध्यात्मिक पुनरुत्थान व सामाजिक पुनर्रचनेच्या दृष्टीकोनातून नवीन तात्त्विक विकल्प होते, ज्यामध्ये सत्यनिष्ठ जीवन, समानता, समदृष्टी आणि न्याय ह्या मूलभूत मूल्यांचा समावेश होता.

पाचशे वर्षापूर्वी प्रबळ असलेल्या पितृप्रधान समाजात, गुरु नानकांनी स्त्री सबलीकरण व लिंग समानतेचा ध्येय धरला. शीख अध्यात्माचे वैशिष्ट्ये म्हणजे, ते कुठल्याही प्रकारच्या पारलौकिकतेस मान्यता देत नाही, किंवा वैयक्तिक स्तरावरील मोक्षप्राप्तीच्या उद्दिष्टांपर्यंतच मर्यादित नाही. ते एका सामूहिक धर्माचरणाचे मार्ग असून, त्यात दीन (आध्यात्मिक) व दुनिया (ऐहिक) या दोन्ही जीवनपद्धतींचा सारखा समावेश आहे. जागतिक दृष्टीकोनातून व मानव जीवनातील सामान्य अडी-अडचणींच्या दृष्टीकोनातून, हा धर्म समग्र व सर्व समावेशक आहे. शीखी, हा जीवन समर्थक व सर्व समावेशक धर्म असून, ते नुसतेच कौटुंबिक व गृहस्थ जीवनशैलीवर केंद्रित नसून, संपूर्ण मानवतेच्या उत्थानावर भर देणारा धर्म आहे. जीवनातील सर्व क्षेत्रातून पाप आणि अन्यायाचे दमन करणे हे त्याचे ध्येय आहे. ज्ञानशास्त्राच्या दृष्टीने, शीखी ह्याला 'भारतीय धर्म संप्रदायातील रूढिवादाचे संपूर्ण उच्चाटन' असे म्हणता येईल. ही भारतीय अध्यात्माने घेतलेली लक्षणीय झेप होती, कारण त्यामुळे जातीभेदाची सर्व बंधने तोडून मोक्षाचे द्वार सर्वाकरिता उघडले गेले होते. ही एक सामाजिक व धार्मिक क्रांतीच होती. प्रस्तुत अध्ययन शीख पंथाविषयी २० मिनिटांची एक मार्गदर्शिका असून त्याचा जाहीर उद्देश म्हणजे शीख तरुणांना धर्माचरणात सुसंस्कृत करणे व शीख नसलेल्यांमध्ये सुद्धा शीख पंथाबद्दल विश्वास निर्माण करणे असे आहे. ह्यात लेखकाने शिखीचे उगम व त्याचा विकासाबद्दल संक्षिप्त माहिती दिली असून, अशा काही युगप्रवर्तक घडामोडींचा समावेश केला आहे ज्याने शीख मनावरच नव्हे तर शीख इतिहासावरही आपली अमिट छाप उमटवली आहे. लेखकाने ह्यात शीख पंथामधील सर्वात महत्वाच्या धार्मिक मतांचा आणि प्रथांचा समावेश केला आहे, उदाहरणार्थ शीख ग्रंथ, गुरुद्वाराची स्थापना, शीख आचारसंहिता, शीख धर्मातील पाच व्कार, जीवनक्रमातील महत्वाचे संस्कार (रीती), शीख सण इत्यादींविषयी अतिशय प्रभावी व स्पष्ट शैलीत लिहिले आहे. लेखकाने ह्यात शीख गुरूंच्या जीवनातील महत्वाच्या तारखा नमूद केल्या असून, त्याशिवाय अत्यंत सुजाणरित्या

शीख पदांचा सुद्धा समावेश केला आहे, ज्याचे पठण शीख विवाह समारंभात, म्हणजेच 'आनंद कारज' ह्यावेळी केला जातो. सोप्या भाषेत सांगावे तर ह्या पदींचा उद्देश्य नव-विवाहित जोडप्यांना त्यांच्या विवाहोत्तर कर्तव्यांची आणि एकमेकांशी व समाजाशी असलेली त्यांची बांधीलकी, ह्याची जाणीव करून देणे होय. तसे लेखकाने अत्यंत प्रांजळ व नम्रपणे म्हटले आहे की "हा लेख कुठल्याही प्रकारे व्यापक किंवा निक्षून समजू नये" असे असले तरी शीखीबद्दल जाणून घेण्याची वाचकाची तृष्णा भागविण्यास लेखक अत्यंत यशस्वी ठरला आहे. मी ह्या कार्यसिद्धीकरिता श्री. स. ग्यानसिंघ संधू यांचे कौतुक व अभिनंदन करतो.

प्रा. डॉ. बलवंत सिंघ ढिल्लों
पूर्व प्रस्थापक संचालक,
सेन्टर ऑफ स्टडीज इन श्री गुरु ग्रंथ साहिब,
गुरु नानक देव युनिव्हर्सिटी,
अमृतसर - १४३००५

शीख पंथाविषयी एक २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

परिचय

ह्या मार्गदर्शिका उद्देश्य म्हणजे वाचकाला शीख मूल्यांची, धार्मिक मतांची, प्रथांची व परंपरांची एक छोटी झलक देणे असे होय. परंतु त्याला कुठल्याही प्रकारे व्यापक किंवा निष्कून असे समजू नये. इतर कुठल्याही धर्म संप्रदायाप्रमाणेच, शिखांमध्ये सुद्धा वांशिक एकसंधता नाही म्हणजेच आपल्या गुरूंच्या शिकवणींचा अर्थ समजून ते आपल्या जीवनात आत्मसात करणे ह्यात सुद्धा भिन्नता दिसून येते. असे असले तरीही निरीक्षक वृत्तीच्या शिखांमध्ये भरपूर एकमत आहे, उदाहरणार्थ आध्यात्मिक शिकवणींचे संकलन असलेल्या श्री गुरु ग्रंथ साहिब^१ ह्या शीख ग्रंथावर असलेली त्यांची अढळ श्रद्धा. तेव्हा हे पुस्तक सुद्धा अधिकतम रित्या ह्या शिकवणींवरच जोर देत असल्याचे आढळेल. त्याशिवाय शीख गुरूंच्या काळातील प्रथा ह्यांची उजळणी करणे व ह्या शिकवणींना कृतीत उतरवणे, हीच ह्या पुस्तकामागची संकल्पना आहे.

गुरु नानक, हे आतापर्यंतचे सर्वात प्रभावशाली धर्मगुरू मानले जातात. ते अतिशय पुरोगामी, समाज-धर्माचे चिंतक होते, ज्यांनी निर्भयपणे त्याकाळाच्या सामाजिक रूढींचा विरोध केला. त्यांच्या प्रगल्भ, ईश्वरीय अनुभूतीच्या आधारावर आणि भारत व मध्य पूर्वेकडील धार्मिक नेत्यांसोबत झालेल्या त्यांचा चर्चामधून, त्यांनी त्यांच्या आध्यात्मिक चिंतनाला एका विशिष्ट तत्वज्ञानाचे स्वरूप दिले. व त्याची अशी अद्वितीय ओळख निर्माण केली की संपूर्ण जगावरच त्याचा कायमस्वरूपी ठसा उमटला गेला. शीखी^२ (शीख धर्म) हे एकेश्वरवादी पंथ असून त्या दृष्टीकोनातून ते जगातील इतर धर्मासारखेच आहे. तरीही सिखी आणि इतर धर्मांमध्ये निर्णायक अशी भिन्नता आहे जी आपणास हे पुस्तक वाचत असताना आढळेल. अशीच एक वेगळी शीख संकल्पना म्हणजे संत सैनिक (संत सपाही)- म्हणजेच आपले व्यक्तिगत प्रबोधन व सामाजिक सक्रियतेमधील समतोल साधणारा असा शूर व्यक्ती.

मी आपणास शीख तत्वज्ञान, प्रथा, संस्कार आणि पद्धतींचे, थोडक्यात 'शीख जीवन मार्गाचे' अवलोकन करण्यास आमंत्रित करतो. तुमचा उद्देश्य शीख सांस्कृतिक वारसा समजून घेणे असो, किंवा तुमच्या नजीकच्या एखाद्या शीखाबद्दल असणारे साधे कुतूहल असो, ह्या पुस्तकातून तुमच्या जिज्ञासेला हातभार लागेल अशी मी आशा करतो.

ग्यानसिंघ संधू

स्युरे, ब्रिटिश कोलंबिया, कॅनडा

gianssandhu@gmail.com

^१ 'श्री' व 'साहिब' ही दोन सन्माननीय शीर्षके आहेत जी प्रत्येक शीख गुरूंच्या नावासोबत जोडली जातात.

^२ शीख व्यक्ती आपल्या धर्माला शीखी असे म्हणतात.

१. इतिहास

आपला प्रवास इ.स. १४६९ राय भोई दी तलवंडी ह्या गावात सुरु होतो जेथे शीख धर्माचे प्रणेते गुरु नानकांचा जन्म १५ एप्रिल १४६९ रोजी झाला होता. गुरु नानकांच्या स्मृती प्रित्यर्थ ह्या गावाचे नाव बदलून नंकांना साहेब असे ठेवण्यात आले व ते पाकिस्तानात लाहोर पासून ६५ किमी वर पंजाब^४ येथे आहे.

गुरु नानकांच्या जन्माच्या आसपासची शतके, भारतासाठीच नव्हे तर अख्या जगासाठीसुद्धा मोठ्या सामाजिक व धार्मिक घडामोडींचा काळ होता. कोलंबसने इतक्यातच अमेरिकेचा 'शोध' लावले होते. निकोलस कोपर्निकस, सेमिनल सिद्धांतावर कार्यरत होते ज्यात पृथ्वी नव्हे तर सूर्य हा सूर्यमालिकेच्या मध्यस्थानी आहे असे सिद्ध होत होते. व मार्टिन लुथर हे ख्रिस्ती धर्मातील प्रोटेस्टंट सुधारणा-क्रियेच्या सुरुवातीचा घटकात होते. त्या दरम्यान, गुरु नानक सुद्धा भारतात होत असलेल्या मुगल आक्रमणांचे प्रत्यक्षदर्शी होते. व ह्या आक्रमक शक्तींच्या द्वारे भारत उपखंडावर होत असलेल्या अत्याचारांबद्दल नानक लिहीत होते.

ह्या सर्व घटनांमुळे गुरु नानकांच्या अंतर्दृष्टीतून एका अशा समुदायाला रूप व आकार दिले गेले, ज्यात सामाजिक रित्या जबाबदार व अध्यामिक रित्या सुजाण व्यक्तींचा समावेश असेल. ते आपल्या काळापेक्षा कितीतरी शतक पुढचा विचार करणारे दूरदर्शी होते. ज्या काळात स्त्रियांना केवळ एक मालकीची वस्तू व अमानवीय समजले जात असत अशा काळात त्यांनी स्त्रीभ्रूणहत्या, सती^५ परंपरा व परदा परंपरेचा कठोर विरोध केला. सर्व धर्म सारखेच आहेत असे ते मानत असत व सर्व धर्मांच्या ऐक्यासाठी ते झटत असत. शीख जीवनीचे अविभाज्य अंग असलेले घटक म्हणजेच आत्मजागृती व सत्यनिष्ठ जीवन, ह्यांचा अवलंब करून मानवजीवनात मूलगामी परिवर्तन आणण्यास ते सर्वांना प्रेरित करत असत.

गुरु नानकांच्या जीवनाचे लेखी विवरण केले गेले असून ते पुढच्या पिढ्यांपर्यंत जनमसाखींच्या माध्यमातून पोहोचवले जात आहे. ह्यात नानकांच्या विचारांचा विस्तार व परिवर्तनाकरिता त्यांचा द्वारे केली गेलेली क्रांती ह्यांचे इतिवृत्त आहेत. अशाच एका जनमसाखीत नऊ वर्षांच्या गुरु नानकांनी कसे जानवं घालण्यास नकार दिले (जानवं म्हणजे हिंदू पुरुषांना धार्मिक आदेशांच्या अंतर्गत घालण्यास दिला जाणारा पवित्र धागा, जी त्यांना (निम्न) जातींच्या समूहात वेगळी ओळख देत असत). गुरु नानकांनी सामाजिक विषमता व लिंगभेदाला साथ दिली नाही. त्यांनी अशी घोषणा केली की- लोकांना त्यांच्या गुणांवरून व कर्तृत्वावरून ओळखले पाहिजे, प्रतिकामक धाग्यांवरून किंवा प्रथांवरून किंवा अंधश्रद्धेच्या आधारावरून ओळखू नये.

पंधराव्या शतकाच्या अखेरीस गुरु नानकांना एक विलक्षण अनुभूती झाली, ज्यामधून त्यांना अंतर्दृष्टी मिळाली की मानव अस्तित्वाचे खरे स्वरूप काय आहे व आपले त्या परमेश्वराशी काय संबंध आहे. ते परमेश्वराला एका अद्भुत आणि करुणामय गुरूच्या रूपात पाहत असत वाहेगुरू^६ हे कुठल्याही प्रकारचे लिंग, जाती, वंश किंवा धार्मिक विचारांचा भेद-भाव न करता सर्वांना एकसारखे उपलब्ध आहेत (सरब सांझा). ते स्वतःला त्या

अद्भुत गुरूंचे शिष्य समजायचे ('शीख' म्हणजे शिकणे). गुरु नानकांनी प्रचलित सामाजिक व धार्मिक रीतींना आव्हान देत घोषणा केली की वाहेगुरूंशी संबंध जोडणे हे कुठल्याही प्रकारच्या विधीशिवाय, कोणाच्याही मध्यस्थीशिवाय, कधीही, कुठेही शक्य आहे.

गुरु नानकांच्या अनुसार, वाहेगुरूंची अनुभूती पुढील गोष्टींतून कमावता येते- इमानाने जगणे ज्याला कीर्त करणा असे म्हणतात; ध्यानाच्या (नाम- जपना) च्या माध्यमातून आंतरिक पवित्रतेच्या शोधात जाणे; आणि स्वतःची कमाई इतरांसोबत वाटणे, खास करून गरजू लोकांना देणे, ज्याला वंड छकना असे म्हणतात. ही तीन तत्वे शीख जीवनमार्गाचे आधार स्तंभ आहेत. ह्याकरिता जीवनाविषयी खरी व व्यावहारिक बांधीलकी आणि नैतिक बंधन असावे लागते. नानकांचा विश्वास होता की जर ह्या गोष्टींचे पालन नित्य-नेमाने केले गेले, तर माणसाला एक सकस व संपन्न जीवन जगता येईल, व त्यातून तो आध्यत्मिक दृष्ट्या जागरूक आणि सामाजिक दृष्ट्या जबाबदार माणूस बनू शकतो.

गुरु नानकांनी पायी व समुद्र मार्गाने भारत व मध्य पूर्वेकडे अनेक सफरी केल्या आणि परमेश्वराचा संदेश सर्वत्र पोचवला व लोकांना काम, क्रोध, लोभ, मोह व अहंकार अशा प्रलोभनांपासून मुक्त होण्यास सक्षम केले. जे त्यांच्या शिकवणीचे आचरण करत असत त्यांना शीख असे संबोधिले जाऊ लागले.

वीस वर्षांच्या प्रदीर्घ काळातील चार साहसिक प्रवासांनंतर, गुरु नानक हे आपल्या पत्नी व मुलांसोबत कर्तारपूर येथे स्थायी झाले. अखेरीस त्यांना असे वाटले की आता आपल्या कार्याची मशाल दुसऱ्यास सोपवायला हवे व त्याप्रमाणे त्यांनी एक उत्तराधिकारी निवडला. गुरु नानकांच्या नंतर सलग ९ गुरु होऊन गेले. तब्बल २०० वर्षांच्या कालावधीत, ह्या गुरूंनी गुरु नानकांच्या आध्यात्मिक शिकवणीचा प्रसार केला व त्यांना अजून बळकट केले व त्यासोबतच अशा काही संस्थापना आणल्या जेणे करून ह्या शिकवणी कृतीत उतरू शकतील. ह्या मध्ये संगत (धार्मिक सभा), गुरुद्वारा (शीख देवालय), लंगर (सामुदायिक भोजनालय), पंगत (कुठल्याही सामाजिक असमानता न पाळता एकत्र बसून जेवण करणे) आणि कीर्तन ह्यांचा समावेश आहे.

गुरु नानकांच्या संदेशांमधील साधेपण व सौंदर्य ह्यांनी गोरगरीबांना बळ दिले व त्यांना वस्तुस्थितीचा प्रतिकार करण्यास सज्ज केले. जस-जसे अधिकाधिक लोक शीख जीवनशैलीचा अवलंब करू लागले, तस-तसे शीख हे विद्यमान सामाजिक रचनेस धोकादाय ठरवून त्यांना संपूर्ण राज्यातच छळवादाला सामोरे जावे लागले.

पाचवे शीख गुरु, गुरु अर्जन ह्यांनी मुघल सम्राट जहांगीर ह्यांचा मागण्यासमोर झुकण्यास स्वीकार न केल्यामुळे त्यांची निघण रित्या हत्या केली गेली. सहाव्या गुरु, गुरु हरगोबिंद ह्यांना सुद्धा सम्राटांचा विरोध केल्यामुळे त्यांना अनेक वर्ष तुरुंगवास घडले. नववे गुरु गुरु तेग बहादूर हे, हिंदूंना कसल्याही प्रकारचा मुघल हस्तक्षेप व दहशतिशिवाय स्वतःचा धर्म पाळण्याचे स्वातंत्र्य मिळावे, ह्याकरिता ते उभे राहिले व ह्या लढ्यात ते शहीद झाले.

शीखांचा छळवाद चालूच राहिला आणि दहाव्या गुरु, गुरु गोबिंद सिंघ ह्यांचा नेतृत्वाखाली त्यांना प्रत्युत्तर देण्यास व स्वतःचे संरक्षण करण्यास शिकविले गेले. गुरु गोबिंद सिंघ ह्यांचा सैन्यातील अत्यंत आदरणीय अशा महिला-सेनापती माता भाग कौर ह्यांनी शीख सैनिकांचे १७०५ सालच्या मुघलांविरुद्धच्या लढाईत नेतृत्व केले. एका मुघल भाडेकरू सैनिकाने गुरु गोबिंद सिंघांवर वर जीवघेणा वार केला. त्यांचे जोती-जोत (शाश्वत प्रकाशात सामावणे) १७०८ साली झाले, व ह्याआधी त्यांची चारही मुले शहीद झाली, त्यापैकी मोठी दोन मुले रणांगणात शहीद झाली व छोट्या दोन्ही मुलांना^७, धर्म सोडण्यास नकार दिल्याबद्दल जीवंत भिंतीत दफन करण्यात आले.

गुरु गोबिंद सिंघ, हे शीखांचे मानव रूपातील शेवटचे गुरु होते. आपले जोती-जोत व्हाच्या आधी त्यांनी सर्व शीखांना अध्यात्मिक मार्गदर्शन साधण्याकरिता, शीख धर्मग्रंथ -श्री गुरु ग्रंथ साहिब ह्यास शाश्वत गुरु म्हणून अधिकृत केले. त्यांनी सर्व प्रकारच्या शीख कार्यकारणीकरिता खालसा पंथ ह्यास ऐहिक अधिकार दिले (खालसा पंथ म्हणजेच अम्रित नामक शीख दीक्षा विधी घेऊन शीख धर्माचा अवलंब केलेल्यांची संघटना). समान नियती व दृष्टी, व ग्रंथाद्वारे मिळालेल्या मार्गदर्शनामुळेच शीख समुदाय हे गुरु गोबिंद सिंघांचे जोती-जोत झाल्यानंतरही एकजूट राहिले आहे.

नांदेड (मध्य भारत) येथील बाबा^८ बंदा सिंघ बहादूर (१६७०- १७१६), ज्यांना गुरु गोबिंद सिंघ ह्यांनी दीक्षित केले, हे अतिशय श्रद्धाळू व नावाजलेले योद्धा होते. १७०८ साली गुरु गोबिंद सिंघांच्या आशीर्वादाने ते पंजाबला गेले व तिथे त्यांनी क्रूर व जुलमी मुघलांना लढा देण्याकरिता शीख सैन्य उभे केले. ह्या पुढील दोन वर्षांत ते पूर्वोत्तर भारतात, एक शीख सार्वभौम राज्य उभे करण्यास यशस्वी ठरले. ही मुघल सत्तेच्या अधःपतनाची सुरवात होती. १७१६ मध्ये झालेल्या बंदा सिंघ बहादूर ह्यांच्या निघृण हत्येनंतर पहिले शीख राज्य कोलमडले. पंजाब येथील मुघल राज्यपालांनी शीख -ह्या धार्मिक समुदायाचे समूळ विनाश करण्याचे काम हाती घेतले. शीखांचा जनावराप्रमाणे शिकार करून, तुरुंगात टाकून, सार्वजनिक रित्या लाहोरच्या बाजारांमध्ये हत्या केली गेली. शिखांवर होत असेलेल्या अशा अत्याचारांमुळे 'वड्डा घलुघारा' नावाचा युद्ध-रूपी वणवा पेटला. ५ फेब्रुवारी, १७६२ रोजी, एकाच दिवसाच्या आत अंदाजे ३०,००० शीख ह्या लढ्यात शहीद झाले. परंतु ह्या प्रसंगामुळे खचून न जाता शिखांनी खऱ्या कणखरपणाचे प्रदर्शन केले, व सर्व स्वतंत्र संघ राज्य एकत्र येऊन अंततः १७९९ साली महाराज रणजीत सिंघ ह्यांच्या नेतृत्वाखाली एका शीख राज्याची स्थापना झाली.

महाराज रणजीत सिंघांची सत्ता पश्चिमेकडील खैबर पास (पाकिस्तानात पश्चिमोत्तर सीमांत प्रांत), पूर्वेकडे सतलज नदी, दक्षिणेकडे मिठाणकोट आणि उत्तरेकडे काश्मीर इथपर्यंत पसरलेली होती. रणजीत सिंघांच्या वैयक्तिक जीवनात शीख शिकवणीचा समावेश आहे यावर दुमत असले तरीही ते अतिशय न्यायपूर्ण आणि निष्पक्ष शासक म्हणून ओळखले जात असत. रणजीत सिंघांच्या राज्यात सर्व धर्मांना समान अधिकार असून त्यांचा राजवटीत फाशीची शिक्षा रद्द करण्यात आली. त्यांनी आपल्या राज्यकारणी मंडळात आधिकारीक हुद्द्यांवर शीख, मुसलमान, हिंदू, क्रिस्ती अशा सर्व प्रकारच्या धर्मातील लोकांची नेमणूक केली. त्यांच्या सैन्यात फ्रांस, इटली व अमेरिकेतील सेनापतींचा सुद्धा समावेश होता. पन्नास वर्ष आधीच अर्ध्यापेक्षा अधिक भारत काबीज केल्यानंतर, ब्रिटिशांना रणजीत सिंघांची उरलेली सत्ता त्यांचा मृत्यूनंतर दहावर्षांनी, म्हणजेच १८४९ साली

स्वतःच्या ताब्यात घेणे सहज शक्य झाले. परंतु त्यांच्याकरीता हे शासन सोपे नव्हते कारण अनेक भारतीयांनी आणि शिखांनी ब्रिटिश शासनचा उघड विरोध केला. ब्रिटिश शासनातून मुक्त होण्याची ही चळवळ यशस्वी ठरली. १९४७ साली भारतीयांना ब्रिटिशांपासून स्वतंत्रता प्राप्त झाली, परंतु त्यादरम्यान विभाजनच्या रूपात लाखो लोकांचा बळी देण्यात आला. ब्रिटिशांनी देशाचे तीन तुकडे केले ज्यामध्ये मुसलमान बहुमत असलेले पूर्व व पश्चिम पाकिस्तान व हिंदू बहुमत असलेले भारत असे झाले.

ह्या सर्व घडामोडींत शीख-ज्यांच्याजवळ ब्रिटिश राजवटीआधी स्वतंत्र राज्य होते, त्यांचे मात्र स्वतंत्रता चळवळीत भरपूर जीवित हानी झाल्यामुळे विभाजनाच्या काळात केविलवाणी फसगत झाली. जवाहरलाल नेहरू^३ व मोहनदास करमचंद गांधी सारख्या भारतीय राजनैतिक नेत्यांनी त्यांना विश्वास दिला की नव्याने स्वतंत्र झालेल्या भारतात त्यांची स्वतंत्र ओळख कायम ठेवली जाईल. अशा आश्वासनांवर विसंबून राहून शिखांनी स्वतःकरिता स्वतंत्र राज्याची मागणी केली नाही. परंतु नेहरू व गांधींनी मात्र आपला शब्द पाळला नाही. अशा ह्या विश्वासघातामुळे शीख समुदायाला स्वतंत्र भारतात कितीतरी अनावश्यक आव्हानांना सामोरे जावे लागले.

भारताचा आधुनिक इतिहास, पाकिस्तान व चीन सोबत असेलेल्या सीमाविवादांनी, तसेच धार्मिक अल्पसंख्याकांनी (ख्रिस्ती, शीख आणि मुसलमान) स्वतःचे अस्तित्व टिकविण्याकरिता केलेले अंतर्द्वंद्व ह्यांनी रंगलेले आहे. शिखांकरिता हे द्वंद्व शिखरावर पोहोचले, जेव्हा १९८४ साली भारतीय सरकारने पंजाबसहित सर्व राज्यांत शीख अधिकारांच्या समर्थकांविरुद्ध 'ऑपरेशन ब्लू स्टार' नामक लष्करी हल्ला सुरू केला.

ऑपरेशन ब्लू स्टारने हजारो निष्पाप जीवांचा बळी घेतला. भारत सरकारने अतिशय सुनियोजित रित्या दरबार साहिब- सुवर्ण मंदिर वर हल्ला केला व शिखांचे ऐहिक प्राधिकरणाची सर्वोच्च जागा असलेल्या अकाल तख्त साहिबाचा व शीख संग्रहांचाही नाश केला. ह्या सोबतच अडतीस ऐतिहासिक गुरुद्वारांवर सुद्धा हल्ला करून संपूर्ण शीख समुदायास हलवून टाकले. शीख प्रार्थना स्थळांवर झालेल्या अशा हल्ल्यांमुळेच स्वातंत्र्योत्तर भारतात शिखांचे मोठ्या रीतीने अपेक्षाभंग झाले.

काही शिखांनी स्वतंत्र शीख राज्याचा आग्रह धरला, जेथे शीख पंथ बहरू शकेल आणि जेथे शिखांना पूर्ण स्वतंत्र्य अनुभवता येईल. शीख हे भारत देशाचे महत्वपूर्ण घटक बनले आहेत. शीख पंथ हे आज खऱ्या अर्थाने वैश्विक पंथ आहे. आज जगभरात २८ दशलक्ष शीख असून, त्यापैकी लक्षणीय संख्या कॅनडा, ग्रेट ब्रिटन, युनाइटेड स्टेट्स, ऑस्ट्रेलिया, न्यू झीलॅंड आणि मलेशिया येथे आहे.

^३ इ.स. - येशू क्रिस्तांच्या जन्मानंतरचे युग ह्यास कॉमन इरा असे म्हणतात

^४ पंजाब- पंजाब म्हणजे पंज अर्थात पाच नद्यांचे राज्य. १९४७ साली भारताचे विभाजन झाल्यावर ब्रिटिश राजवटीतील पंजाब प्रांताचे भारत व पाकिस्तान ह्यात विभाजन झाले.

^५ सती- भारतातील ह्या जुन्या प्रथेनुसार विधवा स्त्री पतीच्या मरणोपरांत आपल्या पतीच्या चितेत स्वतःला जाळून टाकत असे.

^६वाहेगुरू- शीख पंथी परमेश्वराला वाहेगुरू किंवा वाहीगुरू म्हणतात.

^७ दोन्ही मुलांना - मोठी मुले बाबा अजित सिंघ आणि बाबा जुझार सिंघ १८ व १४ वर्षांचे होते. आणि छोटी मुले बाबा ज़ोरावर सिंघ आणि बाबा फतेह सिंघ ९ व ७ वर्षांचे होते.

^८ बाबा - बाबा हा शब्द ज्ञान व नेतृत्वशक्ती असेलेल्या व्यक्ती करीता सन्मानार्थी वापरला जातो. वयाचे बंधन नसते. स्तलिंगी -बीबी

^९ जवाहरलाल नेहरू- पंजाबमधील हे शूर शीख विशेष विचार करण्यास पात्र आहेत," भारत स्वतंत्र व्हाच्या आपण भारताचे पहिले पंतप्रधान व्हायच्या एक वर्षा आधी नेहरूंचे आव्हान. "शीखांना सुद्धा स्वातंत्र्याचे प्रकाश अनुभवायला मिळावे व त्याकरिता त्यांना उत्तरेकडे स्वतंत्र जागा मिळावी, ह्यात मला काही वावगे दिसत नाही" The Statesman वर्तमानपत्र - ६ जुलै, १९४६.

२. शीख अभिवादन

शीख एकमेकांना हाथ जोडून अभिवादन करतात. गुरु नानक, ज्यांनी शीखी (ज्ञान) प्रकट केले, ते त्यांच्या भेटीस येणाऱ्यांना 'सत करतार' (शाश्वत निर्मात्याचे विजय असो) असे अभिवादन करायचे. तरीही शीखांमध्ये सामान्यतः वापरण्यात येणारे अभिवादन खालीलप्रमाणे आहेत. इंग्रजी भाषेतील अभिवादन, काळ, वेळ, प्रसंगाप्रमाणे बदलत राहतात, परंतु शीख अभिवादन मात्र कुठल्याही वेळेला, कुठयलाही प्रसंगाला, कुठल्याही कार्यक्रमाला एकच असतो.

1. **वाहेगुरू जी का खालसा वाहेगुरूजी की फतेह-** ह्या अभिवादनाचे अनुवाद असे करता येईल की "अनिर्बंध व स्वतंत्र असे आम्ही त्या निर्मात्याच्या मालकीचे आहोत; आम्ही सर्व वाहेगुरूंची (परमेश्वराची) निर्मिती आहोत, आणि वाहेगुरूंचा विजय असो. वाहेगुरू ह्या शब्दाचा उच्चार कधी-कधी वाहीगुरू असा सुद्धा केला जातो. १६९९ साली अम्रित (दीक्षा) समारंभाच्या वेळेस, गुरु गोबिंद सिंघ यांनी सर्व शीखांना आव्हान केले की, सर्वानी ह्या अभिवादनाचा वापर करावा. हे अभिवादन अम्रितधारी (दीक्षा ग्रहण केलेल्या) शीखांमध्ये प्रचलित अभिवादन आहे.
2. **सत श्री अकाल** - शीखांमध्ये जेव्हा भेटी-गाठी होतात तेव्हा सर्वांत अधिक ऐकण्यात येते ते हे अभिवादन. खरंतर हे एका घोषवाक्याचे किंवा जयकाराचे दुसरे भाग आहे, ज्याची सुरुवात गुरु गोबिंद सिंघ ह्यांनी विजयघोषाच्या स्वरूपात केली: जो बोले सो निहाल, सत श्री अकाल. ह्या अभिवादनाचा अर्थ अक्षरशः असा होतो, "विजय, विजयोत्सव आणि आनंद असो." पूर्ण घोषवाक्याचे अर्थ असे आहे की "जे ह्या वाक्याचा (सत श्री अकाल) उच्चार करतील ते सदैव आनंदी व आशीर्वादित राहतील; तो कालातीत, दिव्य स्वरूप शाश्वत आणि महान आहे."

शीख पंथाविषयी २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

३. शीख गुरूं

"गुरु" हा शब्द एका अध्यात्मिक शिक्षकाला उद्देशून वापरला जातो आणि त्याची परिभाषा "(अज्ञानाच्या) अंधारातून (प्रबोधनाच्या) प्रकाशाकडे नेणारा" असे करता येईल. "शीख" ह्या शब्दाची परिभाषा विद्यार्थी आणि सत्यशोधक असा होतो. अशाप्रकारे, शीख गुरूंनी शीखांना अंधारातून प्रकाशाकडे, अज्ञानातून प्रबोधनाकडे, भयापासून आत्मविश्वासाकडे, द्वेषापासून प्रेमाकडे आणि निराशेपासून आशेकडे जाण्यास शिकवले.

शीखांचे असे मत आहे की अध्यात्मिक प्रबोधनकरिता गुरूंचे मार्गदर्शन अत्यावश्यक असले तरी गुरूंनी शिष्य आणि वाहेगुरू ह्या दोघांमध्ये मध्यस्ती करावी ही गोष्ट त्यांना मान्य नव्हती. उलट गुरु नानकांनी तर परमात्म्याशी व्यक्तिगत व सरळ संबंध ठेवण्यावर भर दिला. गुरूंची भूमिका म्हणजे हे नाते कसे प्रस्थापित करायचे त्याकरिता फक्त योग्य वाट दाखवणे मात्र आहे, गुरूने साधक आणि वाहेगुरूंच्या मधे कधीच येऊ नये.

शीख गुरूंची नावे व त्यांच्या गुरुत्वाचे कार्यकाळ खालील प्रमाणे आहेत:

गुरु व त्यांचे गुरुत्वाचे कार्यकाळ

नाव	जीवनकाळ	गुरुत्वाचे कार्यकाळ
गुरु नानक साहिब	१४६९ - १५३९	१४६९ - १५३९
गुरु अंगद साहिब	१५०४ - १५५२	१५३९ - १५५२
गुरु अमरदास साहिब	१४७९ - १५७४	१५५२ - १५७४
गुरु रामदास साहिब	१५३४ - १५८१	१५७४ - १५८१
गुरु अर्जन साहिब	१५६३ - १६०६	१५८१ - १६०६
गुरु हरगोबिंद साहिब	१५९५ - १६४४	१६०६ - १६४४
गुरु हर राय साहिब	१६३० - १६६१	१६४४ - १६६१
गुरु हर क्रिशन साहिब	१६५६ - १६६४	१६६१ - १६६४
गुरु तेघ बहादूर साहिब	१६२१ - १६७५	१६६४ - १६७५
गुरु गोबिंद सिंघ साहिब	१६६६ - १७०८	१६७५ - १७०८
श्री गुरु ग्रंथ साहिब जी		१७०८ पासून

'श्री' हा सर्वाधिक वापरला जाणारा आदरार्थी शब्द आहे. ह्याशिवाय शीख लोक 'जी' आणि 'साहिब' किंवा 'साहेब' किंवा 'साहिबजी' असे नावामागे वेगवेगळे प्रत्यय लावतात. शीख गुरूंच्या संदर्भात

वापरली जाणारी अशा प्रकारची सन्मानचिन्हे म्हणजे ख्रिस्ती धर्मात जीसस करिता Lord किंवा Saviour असे वापरण्यासारखेच झाले. इतकच नव्हे तर सनातनी यहुदी तर God हा शब्द देवाविषयी असलेल्या सर्वोच्च आदरापोटी नुसते G-d असे लिहितात व पूर्ण उच्चारणसुद्धा करत नाहीत.

४. श्री गुरु ग्रंथ साहिब

श्री गुरु नानक साहिब ह्यांनी आपली शिकवण, अत्यंत हृदयस्पर्शी व उत्तम रित्या लिहिलेल्या गुरबाणी (दिव्य उद्गार) च्या माध्यमातून केले. हे अध्यात्मिक लेख शीख ग्रंथांचे मूळ आधार आहेत. गुरु नानकांशिवाय अजून पाच शीख गुरूंनी सुद्धा आपले अध्यात्मिक विचार भजनांच्या माध्यमातून व्यक्त केले आहेत.

गुरु अर्जन ह्यांनी शीख ग्रंथांच्या प्रथम सुत्रीकरणाचे संकलन केले ज्यास आदि ग्रंथ (प्रथम ग्रंथ) असे म्हणतात. ह्यात गुरु अर्जन ह्यांनी स्वतःच्या मतांखेरीज आपल्या आधीच्या गुरूंच्या विचारांचा सुद्धा समावेश केला. व त्याशिवाय इतर धर्मातील सुद्धा संतांच्या व भक्तांच्या अध्यात्मिक लेखांचा सुद्धा समावेश केला, जे विचार गुरु नानकांच्या शिकवणीशी मेळ खात असत.

इतर धर्मियांच्या शिकवणींचा सुद्धा समावेश शीख ग्रंथांमधे होणे हे शीख पंथातील मुख्य गुण म्हणजेच 'मोकळेपणा' हे फार उत्तम रित्या दर्शविते. ह्या गोष्टीतून असा शीख दृष्टीकोन समोर येतो की प्रत्येक धर्म समान असून त्याचा गाभा असेलेले मूळ संस्कार सुद्धा एक सारखेच आहेत, असे दिसून येते. जेव्हा शीख त्यांच्या ग्रंथासमोर वाकून नमस्कार करतात तेव्हा ते फक्त शीख गुरूंच्या शिकवणीसमोरच वाकत नसतात, परंतु त्या सर्व अध्यात्मिकरीत्या प्रबुद्ध व्यक्तींच्याही रचनेसमोर सुद्धा वाकत असतात ज्यांनी आपापल्या पंथांचा प्रचार केला.

आज ज्या शीख ग्रंथाचा वापर केला जातो, त्याला गुरु गोबिंद सिंघ यांनी अंतिम स्वरूप देऊन त्यावर संतत्व बहाल केले. त्यात गुरु तेग बहादूर ह्यांच्या शिकवणींचा सुद्धा समावेश आहे. अतिशय उत्कृष्ट कवी असून सुद्धा, गुरु गोबिंद सिंघांनी विनम्रतेपोटी स्वतःच्या लेखांचा मात्र त्यात समावेश केला नाही. त्यांनी ह्या शीख ग्रंथाला गुरु ग्रंथ असे नाव दिले. शीख ह्या नावासमोर 'श्री' आणि नावानंतर 'साहिब' असं आदरार्थी शीर्षक लावतात. १७०८ साली त्यांचे जोती-जोत व्हायच्या आधी गुरु गोबिंद सिंघ ह्यांनी सर्व शीखांना अध्यात्मिक मार्गदर्शन देण्याकरिता, श्री गुरु ग्रंथ साहिब ह्या ग्रंथाला शिखांचे शास्वत गुरु म्हणून जाहीर केले. ह्यासोबतच त्यांनी 'पंज प्यारे' नामक संघटनेची स्थापना केली, जी दीक्षा ग्रहण केलेले व सर्व धार्मिक रीती पाळणाऱ्या पाच शीख प्रमुखांची संस्था असेल, आणि जी सर्व बाबींवर निर्णय घेण्यास सक्षम असेल, व सर्वप्रकारच्या धर्मनिरपेक्ष गोष्टींवर मार्गदर्शन देण्यास समर्थ असेल. उदाहरणार्थ सामाजिक विषयांमध्ये नेतृत्व घेण्यासंबंधी किंवा गुरूंच्या शिकवणींची व्याख्या नीट समजावून सांगण्यासाठी.

श्री गुरु ग्रंथ साहिब हे १४३० पानांचे ग्रंथ असून ते गुरुमुखी (पंजाबी लिपी भाषा ज्याचा प्रचार स्वतः गुरूंनी केला) ह्या भाषेत लिहिले आहे. सर्व संकलन संगीतमय रागमालिकेत बसवले आहेत. फ्रेंच भाषेसारखेच पंजाबी भाषेत सुद्धा काळ हा पुल्लिंगी किंवा स्त्रीलिंगी असतो. सर्व गुरु पुरुष असले तरीही ग्रंथ मात्र स्त्रीलिंगी काळात लिहिले गेले आहे. ह्यातून असा विचार समोर येतो की प्रत्येकाच्या आत्म्याची अभिव्यक्ती कोणत्याही लिंगाचा भेद न पाहता, स्त्री ऊर्जेच्या स्वरूपात सर्वांत चांगल्या रीतीने अभिव्यक्त होते.

लोकांना खऱ्या दिव्यत्वाची ओळख करून देणे आणि एका सर्व-समावेशक व समतावादी समाजाचे निर्माण करणे अशी गुरुनानकांची संकल्पना होती. श्री गुरु ग्रंथ साहिब मधील सर्वात पहिले 'शब्द' (अध्यात्मिक काव्य) ज्यास मूल मंत्र असे म्हणतात, असे हे मुख्य विधान सर्व शीखांचे ब्रीद वाक्य आहे. त्यात एक अंतिम दिव्य स्रोत आणि त्याचा स्वतःमधून होणारा विस्तार ही गुरु नानकांची संकल्पना समोर येते:

एक ओंकार - एक सर्व समावेशक शाश्वत अस्तित्व आहे.

सतनाम - ज्याचे नाव 'जो अस्तित्व आहे'.

करता - ब्रह्माण्डाचा निर्माता.

पुरख- विश्वचेतना जी सर्व सृष्टीमधून संचारत आहे.

निर्भो- कसलेही भय नसलेला

निर्वैर - कोणाशीही वैर नसलेला

अकाल मुरत - असे रूप जे काळाच्या मर्यादित बंदिस्त नाही

अजुनी - ज्याचा कधी जन्म नाही

सैभंग - जे स्वजन्मित आहे

गुरु परसाद - ज्याचे साक्षात्कार सत्गुरुंच्या कृपेने होऊ शकते.

५. गुरुद्वारा

गुरुद्वारा (गुरूंचे द्वार किंवा गुरुकडे जाण्याचे द्वार), हे शीख समुदायाचे, अध्यात्माचे आणि संस्कृतीचे केंद्र-स्थान आहे. ही अशी जागा आहे जिथे सर्व शीख एकत्र येऊन ध्यान-धारणा करतात, सत्संग करतात, उत्सव साजरे करतात, स्मरणोत्सव साजरे करतात. गुरुद्वारा सर्वांसाठी खुले असते; गुरुद्वारेला चार द्वार असले तरीही आत प्रवेश करायला एकच मार्ग असतो, ह्याच्या मागचा संदेश असा आहे की पृथ्वीच्या चारी दिशांतून, कुठयलाही पंथाच्या, कुठल्याही जातीच्या, लिंगाच्या व्यक्तीचे इथे स्वागत आहे आणि आत प्रवेश करणारी प्रत्येक व्यक्ती समान आहे. काही देशांमध्ये चार द्वार ठेवणे शक्य नसते कारण जागेची मर्यादा किंवा जागेच्या संदर्भातील कायदांची मर्यादा असू शकते.

गुरुद्वाराची इमारत लांबूनसुद्धा ओळखता येते कारण प्रत्येक गुरुद्वाराच्या बाहेर एक उंच खांब उभारून त्यावर शीख ध्वज फडकविला जातो ज्याला 'निशान साहिब' असे म्हणतात. हे ध्वज त्रिकोणाकार असते व सामान्यतः भगव्या रंगाचे असते (कधी-कधी गडद निळ्या रंगाचे सुद्धा असू शकते). त्याच्या मधो-मध कंडा असतो जो शीखीचा चिन्ह आहे. ह्या कंड्याची संरचना शीख शिकवणीच्या मूलभूत संकल्पना दर्शविते. 'कंडा' हे नाव मुळातच ह्या संरचनेतील मध्यभागी असलेली दुधारी तलवार ज्याला कंडा म्हणतात त्यावरून घेतले आहे. ही मधली तलवार एका व्यक्तीच्या अध्यात्मिक जीवनाचे रूपक आहे; ज्याची तीक्ष्ण धार सत्याला मिथ्येपासून वेगळे करते. कंड्याच्या सभोवताली असलेल्या वर्तुळाला 'चकर' म्हणतात. हे शाश्वत दिव्यत्वाचे प्रतीक आहे, ज्याला आदी आणि अंत नाही^०. कंड्याच्या बाहेर असलेली दोन तलवारे, एक 'पीरी' (अध्यात्मिक शक्ती) व दुसरी 'मीरी' (ऐहिक शक्ती) दर्शविते. ही दोन्ही तलवारे प्रत्येक शीखाला त्याचा कर्तव्याची आठवण करून देतात की त्यांनी नेहेमी आयुष्यात आपल्या अध्यात्मिक आकांक्षा आणि सामाजिक जबाबदाऱ्यांमध्ये सामंजस्य निर्माण करून दोन्ही गोष्टींना सामान महत्व दिले पाहिजे.

गुरुद्वाराची वैशिष्ट्यपूर्ण संरचना म्हणजे त्याचा छतावर मध्यभागी असलेले घुमट, आणि चारी बाजूला असलेल्या छोट्या छोट्या घुमटा. त्याची एक निश्चित संरचना नसते. जर एखाद्या ठिकाणी असलेल्या भक्तांची आर्थिक परिस्थिती चांगली नसेल तर त्याचा हिशेबाने योग्य समायोजन करून उपासनेसाठीची इमारत उभारली जाते. येथे महत्व इमारतीला नसून त्याचा वापराच्या उद्देशाला आहे.

भारतात, अमृतसर येथे असलेले दरबार साहिब हा सर्वात प्रसिद्ध गुरुद्वारा आहे, ज्याला हरमंदर साहिब ह्या नावाने सुद्धा ओळखले जाते. पाश्चात्य देशांत त्याला 'गोल्डन टेम्पल' (सुवर्ण मंदिर) असे नाव आहे. महाराजा रणजीत सिंघांनी ह्या संपूर्ण मंदिराला सोन्याचे पाणी चढविल्यामुळे त्याला असे टोपण-नाव लाभले. दरबार साहिब हे पाचवे गुरु, गुरु अर्जन ह्यांचा देखरेखीत बांधले गेले. गुरु अर्जन ह्यांनी परमात्म्याकडे नेणारा आध्यात्मिक मार्ग हा एकच आहे, ह्या संकल्पनेची कबुली देण्याकरीता दरबार साहिबच्या शिलान्यासासाठी एका सुफी-मुसलमान संत

साई मियाँ मीर ह्यांना आमंत्रित केले. हा गुरुद्वारा एका विशाल प्रांगणात स्थित असून त्याचा चारी बाजूला आयताकृती पाण्याचे तलाव आहे. दरबार साहिब च्या समोर अकाल तखत साहिब आहे जे ऐहिक शक्तीचे सिंहासन आहे.

गुरुद्वारा मधे प्रवेश करतांना प्रत्येकाने आपले शीर (डोकं) झाकले पाहिजे आणि पादत्राणे काढून ठेवली पाहिजेत अशी अपेक्षा असते. ह्याखेरीज गुरुद्वाराच्या प्रांगणात तंबाखू, मादक पेय किंवा इतर मादक वस्तू निषिद्ध आहेत. शीखांना उपासनेसाठी कुठलेही विशेष दिवस नाहीत. तरी, नॉर्थ अमेरिकेत आणि युरोप येथे मुख्य सेवा रविवारी किंवा त्या देशातील रहिवाशांच्या कुठल्याही सार्वजनिक सुट्टीच्या दिवशी असते.

प्रत्येक गुरुद्वारात श्री गुरु ग्रंथ साहिब हे उपासनेचे मुख्य केंद्र स्थान आहे. त्याची स्थापना 'दरबार' नामक सभागृहाच्या मध्यस्थानी 'मनजी साहिब' नामक चौथऱ्यावर केली जाते. अशा ह्या शीख ग्रंथाच्या मागे बसलेले स्त्री किंवा पुरुष सेवाधारी त्यावर थोड्या-थोड्या वेळाने 'चौर' नामक मोठा कुंचला फिरवत असतात, जे गुरूविषयी असलेले आदर दर्शविते. सत्संगाला येणाऱ्या कुठलाही व्यक्ती ही सेवा करू शकतो. भक्त ग्रंथासमोर वाकून नमस्कार करतात. संस्थेच्या आणि समुदायाच्या सर्वसामान्य गर्जा पूर्ण करण्याकरिता लोक पैसे दान करतात. असे दान 'गोलक' नामक विशाल दानपेटीत केली जाते जी ग्रंथासमोरच ठेवली जाते, जेथे सर्वजण ग्रंथाला नमस्कार करत असतात. कुठली विहित संख्या नसून, हे दान प्रत्येकाने स्वतःच्या क्षमतेप्रमाणे करायचे असते.

संगत (सत्संगासाठी बसायची जागा) च्या समोर आणखी एक चौथरा असतो जेथे रागी (भजन गाणारे) बसतात आणि श्री गुरु ग्रंथ साहिब मधले अभंग गातात व सत्संगातील गाणाऱ्यांचे प्रमुख गायक असतात. शीखांमध्ये असा कोणी नियुक्त केलेला पुजारी किंवा पाद्री नसतो. या ऐवजी त्यांच्यामध्ये ग्यानी किंवा ग्रंथी असतात- जे शीख ग्रंथ, तत्वज्ञान आणि इतिहासात अभ्यस्त असतात. ते ह्या ग्रंथाचे राखणदार असतात व ही जवाबदारी ते पूर्ण-कालिक किंवा अंशकालिक नोकरी स्वरूपात करू शकतात. तसे तर ह्या आवश्यक सेवा सत्संगातील कुठलेही अम्रितधारी (दीक्षित) शीख पुरुष किंवा स्त्री करू शकतात तरी अधिकांशरित्या ग्यानी किंवा ग्रंथी हे काम करतात.

सत्संग हे जमिनीवर टाकलेल्या गालिच्यावर बसतात, कारण गुरूसमोर सर्व एकसामान आहेत. जरी त्यांना एकत्र बसण्याची मनाई नसली तरी अधिकांशतः स्त्री व पुरुष वेगवेगळ्या बाजूला बसतात. स्त्री व पुरुषांचे वेगवेगळे बसणे ध्यानासाठी पोषक आहे असे समजले जाते.

दिवाण हॉल नामक सभागृहात आत शिरणाऱ्या प्रत्येकालाच करा: परशाद नामक मिष्ठान्न दिले जाते जे गव्हाचे पीठ, साखर, पाणी आणि लोणी ह्याचा वापर करून बनवतात. करा: परशाद हा आशीर्वाद (प्रसाद) समाजाला जातो आणि ते खुल्या हातावरच स्वीकारले जाते. कडा परशाद स्वीकारण्यास नकार देणे अपमानास्पद व उद्धटपणाचे लक्षण समजले जाते आणि ते फेकून देणे अतिशय आक्षेपार्ह आहे.

प्रत्येक गुरुद्वारामधे एक लंगर सभागृह (सामुदायिक भोजनालय) असते जेथे साधारणपणे स्वयंसेवकांनी बनविलेले जेवण सर्व भक्तांना आणि पाहुण्यांना संबंध दिवस एकसारखेच वाढले जाते. लंगर हा समानतेचा प्रतिक असून त्याचा माध्यमातून आपल्या धनाचे दान करणे व सर्वांशी विनम्रतेने वागणे ह्यास प्रोत्साहन मिळतो. ह्या परंपरांच्या मुळा शीख इतिहासात रुजलेल्या आहेत. उदाहरणार्थ, तिसरे गुरु, गुरु अमरदास ह्यांनी मुघल बादशाह अकबर (१५५५-१६०५) ह्यांना जो पर्यंत ते त्यांचा सोबत सामान्य जनतेसारखे जमिनीवर बसून जेवत नाहीत तो पर्यंत भेटण्यास नकार दिला. लंगर मध्ये वाढलेले जेवण शाकाहारीच असते. जेवणाचे पदार्थ सामान्यतः पंजाबी पद्धतीच्या असतात, असे असले तरीही कुठल्याही प्रकारचे शाकाहारी जेवण वाढण्यास परवानगी आहे. जरी जेवणाच्या वेळेबद्दल नियम कडक नसले तरी साधारणपणे शीख लोक धार्मिक सभा झाल्यानंतर शेवटीच जेवतात. ज्यांची आर्थिक स्थिती कमजोर असते अशांना कुठलेही वांशिक, जातीय व धार्मिक भेदभाव न ठेवता आवर्जून जेवायला आग्रह करतात.

^{१०} अंत नाही- श्री गुरु नानक साहिबांच्या शब्दात- आद सच, जुगाद सच, है भी सच, नानक होसी भी सच- जे सृष्टीच्या सुरुवातीला सुद्धा अस्तित्वात होते, जे सर्व युगांमधे सुद्धा होते, जे आता इथे आहे, आणि हे नानका जे कायमस्वरूपी आहे.

शीख पंथाविषयी एक २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

६. शीख धार्मिक वस्तू

इ.स. १६९९ साली गुरु गोबिंद सिंघ ह्यांनी एक विशिष्ट अशी शीख पंथाची ओळख निर्माण केली ज्याला 'खालसा' म्हणतात आणि जे अम्रित नामक दीक्षा विधीच्या माध्यमातून दिले जाते, ज्याचा शाब्दिक अर्थ "अमरत्व प्रदान करणारे अमृत" असे होते. समता आणि नम्रतेची पराकाष्ठा करत गुरूंनी सर्व प्रथम पाच शीखांना (पंज प्यारे) दीक्षा देऊन नंतर त्यांच्याच समोर नतमस्तक होऊन त्यांना विनंती केली की त्यांनी आता आपल्यालाच (गुरूंनाच) त्या नवीन आज्ञेत दीक्षित करावे. ह्या कृतीच्या माध्यमातून त्यांनी हे सिद्ध केले की शीख धर्मांमधे शिष्य (शीख) आणि मालक (गुरु) ह्या दोघांत अंतर नसून ते परमात्म्याच्या नजरेत एक आहेत.

दीक्षाविधी झालेल्या शीख स्त्रिया, कौर (म्हणजेच सिंहीण किंवा राणी किंवा स्वतंत्र) आणि पुरुष सिंघ (म्हणजेच सिंह किंवा राजा) असे आडनाव धारण करतात. शीख स्त्रिया लग्नानंतर सुद्धा आपले आडनाव बदलत नाहीत. ही नामकरणाची विधी म्हणजे एका प्रकारे जाहीरनामाचं म्हणता येईल की सर्व प्रकारच्या पार्श्वभूमीचे किंवा जातीचे लोक हे एकच आहेत. त्या काळी सामाजिक परंपरेनुसार, जाती किंवा सामाजिक दर्जेच्या आधारावर आडनाव प्रचलित होते या विरुद्ध कौर किंवा सिंघ असे आडनाव लोकप्रिय होऊ लागले. परंतु ब्रिटिशांनी सिंघ किंवा कौर व्यतिरिक्त अजून एक आडनाव धारण करण्याचा आग्रह धरला. मग बहुतेकवेळा हे अतिरिक्त आडनाव त्यांच्या गावाच्या नावावरून ठेवले जात असत.

अम्रित संचार समारंभ आज सुद्धा विधिवत केले जाते आणि गुरु गोबिंद सिंघ यांच्या काळापासून चालत आलेले पोशाख (पगडी, वाढवलेले केस आणि इतर धार्मिक वस्तू) वगैरेचा वापर अजूनही आधुनिक काळातील शीख सुद्धा तशाच पारंपरिक रित्या करतात.

शीख पंथाची ओळख असलेले पाच व्कार हे शीख विचारांचे बाह्य प्रकट रूप आहे असे म्हणता येईल. ही निव्वळ चिन्ह नसून त्यांना व्यावहारिक आणि आध्यात्मिक दृष्टीकोनातून महत्व आहे; ते शीखांचा मार्गदर्शन करणाऱ्या संस्कारांचे प्रतीक आहेत. ह्या धार्मिक वस्तूंचा वापर स्त्री किंवा पुरुष दोघांनीही नेहेमी केले पाहिजे. हे पाच व्कार व त्यांचे महत्व असे आहेत:

- **केस-** वाढलेले केस हे देवाज्ञेच्या स्वीकाराचे प्रतीक आहे. केस नेहेमी केसकी किंवा दस्तार नामक पगडीने^{१९} झाकलेले असले पाहिजेत. पगडी हे विनम्रतेचे, लिंग समातेचे व आध्यात्मिक ज्ञानाचे प्रतीक आहे. शीख स्त्रिया केस झाकून ठेवण्याकरिता केसकी किंवा स्कार्फ किंवा दुपट्ट्याचा वापर करू शकतात.
- **कंधा-** हा एक लाकडी कंगवा असतो जे स्वच्छतेचे व स्वयंशिस्तीचे प्रतीक आहे. त्याला केसातच लावले जाते आणि त्याचा वापर केस नीटनेटके ठेवण्याकरिता केला जातो. जेव्हा शीख आपले केस विंचरतात तेव्हा त्या कृतीच्या माध्यमातून त्यांना ही आठवण केली जाते की त्यांनी

केसांसोबतच आपले मन सुद्धा विंचरून त्यातील अशुद्धी दूर करुन, स्वतःला भौतिक वस्तूंपासून अलिप्त ठेवावे.

- **कड़ा-** हा लोखंडी किंवा स्टील चा कड़ा असतो ज्याला मुख्य हातात घालतात. वर्तूळाकार कड़ा हा ब्रह्माण्डाच्या अखंडित रचनेचे आणि वाहेगुरूच्या एकात्मतेचे प्रतीक आहे. ह्याचा उद्देश्य म्हणजे कड़ा घालणाऱ्याला वाहेगुरूच्या आज्ञेची आठवण करून देणे, की माणसाने इमानदारीने, नैतिकतेने आणि करुणामय जीवन जगावे, त्याने लोभ व अहंकाराचा त्याग करावा, व स्वतःचे हात मानव-कल्याणाकरीता वापरावे.
- **कछहरा-** ही सुती अंतर्वस्त्र^[v1] असतात, जी सतत उच्च कोटीची नैतिकता आणि अनुशासन बाळगायची आठवण करून देतात.
- **किर्पाण** - ही एक छोटी तलवार असते, जिला नेहेमी म्यानातच ठेवतात आणि एक कापडी पट्ट्याचा मदतीने शरीरावर बांधली जाते. किर्पाण ह्या शब्दात दोन शब्दांचा समावेश आहे, 'किरपा' म्हणजेच कृपा किंवा करुणा आणि 'आन' म्हणजे प्रतिष्ठा. किर्पाण हे प्रतीकात्मक आहे की प्रत्येक शीखाने अन्यायाविरुद्ध उभे राहण्याचे कर्तव्य पार पडावे आणि जे स्वतःसाठी उभे राहण्यास असमर्थ आहेत त्यांना मदत करावे. ही एक आठवण आहे की, आपल्या भावना सकारात्मकतेकडे वळवावे, आपल्या वागणुकीत वर्णभेद सोडून कारुण्य आणावे. किर्पाणचे आकार व्यक्तीच्या वयाप्रमाणे किंवा पसंती प्रमाणे बदलता येते. ते लहान मुलांकरिता १-३ इंचाच्या लहान आकारापासून ते मोठ्यांकरिता ६-९ इंचापर्यंत असू शकते.

^{११} पगडीने- ११ वर्षीय मोहनाम कौर हिने लिहिलेली दस्तारचे महत्व दर्शविणारी कविता. "मी तुझा वापर रोज करते; तू मला निर्भिकपणे उभं राहण्याचे बळ देतोस; तू मला हवे असलेले आत्मविश्वास देतोस; तू मला जे बरोबर आहे ते करण्यासाठी प्रामाणिकपणा देतोस; तू माझ्या आध्यत्मिक बाजूस जीवित ठेवतोस; तू मला सर्वांना समानतेने वागवण्यास प्रेरित करतोस; मग ते कोणीही असू देत; माझ्यातील नम्रता तुझापासून आहे; तूच माझी ओळख आहेस.

७. शीख आचारसंहिता

शीख धर्म हे अगदी नित्य अनुभवातले असे जीवंत धर्म आहे. शीख मूर्तिपूजा करत नाहीत किंवा कुठल्याही धार्मिक विधी-विधानांचे अनुसरण करत नाहीत. शीखांनी, अतिशय साधे परंतु अभ्यासात सातत्य आणि समानता असलेल्या अशा आचारसंहितेचे पालन करायचे असते, ज्याला शीख 'रेहत मर्यादा' असे म्हणतात. शीख रेहत मर्यादेनुसार शीख ह्याचा अर्थ असा व्यक्ती जो 'एक शाश्वत अस्तित्व, दहा गुरु, श्री गुरु ग्रंथ साहिब, गुरूंच्या शिकवणी आणि दहाव्या गुरूंनी अधिकृत केलेल्या अम्रित दीक्षेवर विश्वास ठेवणारा व्यक्ती. याशिवाय शीख हा असा व्यक्ती असतो जो इतर कुठल्याही धर्माशी निष्ठा ठेवत नाही.'^{१२}

शीख रेहत मर्यादेत शीख उपासनेकरिता आणि आयुष्यातील महत्वाच्या घटना जसे की, जन्म, दीक्षाविधी, विवाह आणि मृत्यू ह्या सर्वांकरिता आवश्यक नियमांची योजना आहे. ह्यात काही मूल प्रतिबंधक कायदे सुद्धा आहेत जसे की, कुठल्याही प्रकारचे मादक पेय किंवा द्रव्यांचा निषेध आहे, केसकापण्यावर प्रतिबंध आहे. स्त्रीभ्रूण हत्या, बाल विवाह, आणि मुला-मुलीच्या संमतीशिवाय लग्न लावणे ह्यावर सक्त मनाई आहे. तसेच सर्व शीख शाकाहारी असले तरी उघड रित्या मांसाहारावर प्रतिबंध नाही. शीख आचारसंहितेनुसार कुठा म्हणजेच विशिष्ट प्रकारे वेदनादायी रित्या कत्तल केलेल्या प्राण्यांना खाण्यावर सक्त मनाई आहे.

मात्र शीख आचारसंहिते मध्ये काही बाबींवर मौन असते जसे की, संतती नियंत्रण, गर्भपात, इच्छा-मरण, कृत्रिम गर्भाधान किंवा इन्व्हिट्रिओ फेर्टीलाइझेशन. तरी, मातेला कुठलेही शारीरिक आजार असल्याशिवाय आणि तज्ज्ञांच्या सल्लेशिवाय, मुद्दाम गर्भपात करणे हे धार्मिक रित्या अयोग्य मानले जाते, कारण हे परमेश्वराच्या निर्मिती कार्यात विघ्न आणणे असे समजले जाते. शीख धर्म आपल्याला इतरांच्या प्रतिष्ठेचा आणि स्वतंत्रतेचा मान राखण्यास शिकविते. अशाप्रकारे आपण आपल्या सद्सदविवेकबुद्धिच्या मार्गदर्शनाखाली आणि गुरूंच्या शिकवणीच्या प्रबोधनात राहिल्यावर, आपल्या नैतिक किंवा अनैतिक कृतीस आपण स्वतःच जबाबदार राहतो. "आपली पारख आपल्या कर्मांमुळे आणि कृतींमुळे होते," असे गुरु नानक साहिब म्हणत असत.^{१३} ह्या आधारावर, शीख सामान्यतः गर्भपात ह्या विषयवार निर्णय घेण्याचा हक्क मातेलाच देते.

संलग्न असलेले परिशिष्ट 'अ', 'ब', 'क', 'ड' ह्यात अनुक्रमे नामकरण विधी, अम्रित दीक्षा, विवाह आणि अंत्यसंस्कार नियमांचे वर्णन आहे.

^{१२} शीख रेहत मर्यादेतील (शीख आचार संहितेतील), भाग १ - पंजाबी आवृत्तीचा अनुवाद

^{१३} श्री गुरु ग्रंथ साहिब पृ. क्र. ७|v2]

शीख पंथाविषयी एक २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

८. स्मरणोत्सव

शीखांकरिता कुठलाही एक दिवस दुसऱ्या दिवसापेक्षा जास्त विशेष किंवा पवित्र नसतो. असे असले तरीही शीखांद्वारा काही महत्वाच्या प्रसंगांच्या तारखांना स्मरणोत्सव साजरे केले जातात.

- **गुरु पर्व:** सर्व शीख गुरूंचे जन्मदिन, शहिददिवस आणि जोती-ज्योत दिवस ह्या तारखा गुरु पर्व म्हणून साजरे केले जातात. ह्या प्रसंगी शीख लोक संपूर्ण श्री गुरु ग्रंथ साहिबचे पठण करतात आणि त्या नंतर भजन-कीर्तनाच्या माध्यमातून हा उत्सव साजरा करतात. या शिवाय, त्या प्रसंगाचे ऐतिहासिक महत्व समजावणारी व्याख्याने सुद्धा होतात.
- **शीख नूतन वर्ष:** शीखांची स्वतःची दिनदर्शिका (calender) आहे ज्याला नानकशाही दिनदर्शिका म्हणतात, ज्यामध्ये महत्वाच्या तारखा नमूद असतात. ह्या दिनदर्शिकेची सुरुवात १४६९ मध्ये झाली, जे जे शीख धर्माचे संस्थापक गुरु नानकांच्या जन्म वर्षाच्या अनुरूप आहे. शीख नूतनवर्षारंभ वसंत काळात म्हणजेच चैत्र (चैत्र) मासात, म्हणजेच १४ मार्चला होतो.
- **होला मोहल्ला:** होला मोहल्ला किंवा नुसतच होला हे शीख उत्सव मार्च महिन्यात साजरा होतो. ही परंपरा श्री गुरु गोबिंद सिंघ ह्यांनी सतराव्या शतकाच्या उत्तरार्धात सुरु केली, ज्यामध्ये प्रतीकात्मक लढ्याच्या माध्यमातून शीख युद्धाभ्यासाचे चित्तवेधक प्रदर्शन केले जाते. होला अर्थात प्राणघातक हल्ला आणि मोहल्ला अर्थात सैन्य-रूपात आयोजित मिरवणूक. आनंदपूर साहिब जेथे श्री गुरु गोबिंद सिंघांनी शीखांकरिता पहिली दीक्षाविधीचे आयोजन केले होते, तेथे होला मोहल्ला तीन दिवसासाठी साजरा केला जातो. ह्या उत्सवात जगभरातील शेकडो शीख सहभागी होतात.
- **वैसाखी:** वैसाखी हे वैशाख मासारंभाला (भारतीय बिक्रम दिनदर्शिकेतील दुसरा महिना) म्हणजेच १४ एप्रिलला साजरा होतो. असे तर वैसाखी हे पंजाब आणि दक्षिण आशियात हंगाम उत्सव म्हणून साजरा होतो, परंतु हा दिवस शीखांकरिता विशेष आहे कारण ह्याच दिवशी गुरु गोबिंदसिंघांनी १६९९ साली खालसा पंथाची स्थापना केली होती. विश्वभरातील शीख हा प्राथमिक उत्सव वेगवेगळ्या धार्मिक समारंभांच्या माध्यमातून आणि नगर कीर्तन नामक सार्वजनिक कार्यक्रमांच्या माध्यमातून साजरे करतात.
- **नगर कीर्तन:** नगर कीर्तन हा एक कार्यक्रम नसून एक उत्सव साजरा करण्याची पद्धत आहे. नगर म्हणजे नगरच आणि कीर्तन म्हणजे सामूहिक भक्ती संगीत. त्यामुळे नगर कीर्तनाच्या वेळी त्यात सहभागी होणारे लोक सार्वजनिक स्थळी (रस्त्यावर) भक्ती संगीत गात-गात उत्सवजनक मिरवणूक

काढतात. ह्या मिरवणुकीचे नेतृत्व पाच अमित्तधारी शीख (पंज प्यारे) करतात आणि त्यांच्या मागे एका सुंदर सुसज्जित प्रदर्शन-रथावर श्री गुरु ग्रंथ साहिब सुद्धा असते. हे उत्सव सर्वाकरिता खुले असून ह्यात सार्वजनिक स्वरूपात 'गतका' नामक युद्धकला पद्धतीचे प्रदर्शन केले जाते. त्यासोबतच ऐतिहासिक व सामाजिक विषयांवर प्रदर्शनरथ सुद्धा असतात. मिरवणुकीच्या पथावर पथिकांद्वारा अन्नदानाचे तंबू आणि पाण-पोई सुद्धा लावले जातात.

- **घल्लूघारा अकाल तखत साहिब (१९८४):** जून महिन्यातील पहिले सप्ताह घल्लूघारा (अग्नी-विध्वंसाचा) दिवस म्हणून स्मरला जातो. १९८४ साली ह्या सप्ताहातच हजारो निर्दोष शीख भक्तगण आणि त्यांचा परिवारांची (लहान मुलांसकट) हत्या झाली होती, ज्यात भारतीय सेनेने दरबार साहिबवर (सुवर्ण मंदिरावर) आणि पंजाब मधील अडतीस ऐतिहासिक गुरुद्वारांवर हल्ला केला होता. ह्या सैन्य हल्लेला भारत सरकाराने 'ऑपरेशन ब्लू स्टार' असे नाव दिले होते.
- **शीख नरसंहार सप्ताह (१९८४):** शीख समुदाय नोव्हेंबर महिन्यातील पहिला सप्ताह 'शीख नरसंहार सप्ताह' म्हणून स्मरतात. हे एक सुनियोजित हत्याकांड होते ज्याच्या अंतर्गत १९८४ साली नोव्हेंबर महिन्यात १४,०००^{१४} शीखांची हत्या केली गेली होती. पंतप्रधान इंदिरा गांधी ह्यांची हत्या त्यांचा दोन शीख अंगरक्षकांद्वारे झाली होती, व शिखांवर झालेले हे हत्याकांड ह्याचे प्रत्युत्तर होते. शीखांची अतिशय निघृण रित्या हत्या केली गेली, काहींना रबर टायर्स गळ्यात अडकवून जिवंत जाळले गेले, महिलांना आणि मुलींना त्यांच्या परिवारांसमोर विनयभंग करून, छळ करून, मारण्यात आले.
- **बंदी छोड दिवस:** बंदी छोड दिवस (मुक्ती दिवस) हा शीख उत्सव दिवस आहे जो दिवाळीत येतो. शिखांचे सहावे गुरु, गुरु हरगोबिंद ह्यांना मुघल बादशाह जहांगीर ह्यांनी ग्वालियर किल्ल्यात बेकायदेशीर रित्या तुरुंगात टाकले होते. कित्येक वर्षे तुरुंगवास झाल्यानंतर ह्या दिवशीच त्यांची सुटका झाली होती. इतिहासात नमूद केले आहे की जेव्हा गुरु हरगोबिंद यांना मुक्त करण्याचे ठरविले गेले तेव्हा त्यांनी त्याला नकार दिला. त्यांनी अट ठेवली की जो पर्यंत त्यांच्यासोबत तुरुंगात असलेल्या पंजाब पर्वत शृंखलेतील ५२ हिंदू राजकुमारांना, ज्यांना चुकीच्या रीतीने अटक केले होते, त्यांची सुद्धा सुटका होत नाही तो पर्यंत ते सुद्धा तुरुंग सोडणार नाहीत. बादशाह जहांगीरांनी एका अटीवर त्यांना सोडण्याची तयारी दर्शविली की त्या सर्व राजकुमारांनी गुरूंच्या झग्याचा कोपरा धरून बाहेर निघायला हवे. गुरु हरगोबिंद ह्यांनी अतिशय हुशारीने त्यांच्या झग्याला ५२ कोपरे किंवा तार शिऊन घेतले. आणि ह्यामुळे जहांगीरांना त्या सर्व ५२ शासकांना सुद्धा मुक्त करावेच लागले कारण ते त्यांचा गुरूंच्या झग्याचा 'कोपरा' धरूनच बाहेर पडले होते. अशाप्रकारे शीख दरवर्षी नोव्हेंबर महिन्यात हा दिवस साजरा करतात.

^{१४} - भारत सरकार द्वारे जाहीर अधिकृत आकड्यांप्रमाणे ३,००० होते. परंतु स्वतंत्र मानवी हक्क गटांप्रमाणे ह्याचापेक्षा पाच पट अधिक आकडे होते.

शीख पंथाविषयी एक २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

समापन

शीख हा एक असा विद्यार्थी असतो, जो एका आंतरिक यात्रेवर निघालेला असतो आणि सत्याच्या शोधात असतो, आपल्या खऱ्या अस्तित्वाच्या शोधात निघालेला असतो, आपले त्या परमनिर्मात्यासोबतचे नाते काय आहे, ब्रह्माण्डसोबतचे नाते काय आहे आणि इतर सर्वांशी नाते काय आहे ह्याच्या शोधात असतो. शीख हा नेहेमी त्याच्या आजूबाजूच्या सर्व सृष्टीत त्या दिव्य प्रकाशाचे अस्तित्त्व पाहात असतो. अशा दिव्य अस्तित्वाची जाणीव, माणसाला सहज रित्या होऊ शकते जर त्याने सदाचारी जीवनाच्या तत्वांना धरून राहिले तर.

गुरु नानक ज्या दृष्टीकोनावर भर द्यायचे त्यात जीवनाविषयी तीन पैलू होते, ज्याचा अंतर्गत एक असा व्यावहारिक संकल्प होता ज्यामधून आध्यत्मिक शोध आणि पारिवारिक व सामाजिक जबाबदाऱ्या, या दोघांमध्ये समन्वय साधता येतो:

- इमानी मार्गातून उपजीविका कमवणे (कीरत करना);
- ध्यानमार्गातून (नाम जपना) आंतरिक शुद्धतेच्या शोधात असणे; आणि
- आपली कमाई इतरांमध्ये खासकरून गोर गरिबांमध्ये वाटणे (वंड छकणा).

शीखांकरिता, वाहेगुरू, निराकार परमात्मा, हे सर्वव्यापी आहेत आणि सर्व प्रकारचे व्यक्ती मग ते कुठल्याही धार्मिक विचारांचे, लिंगाचे, लैंगिक अभिमुखतेचे, कुठल्याही जातीचे, वंशाचे, भौगोलिक उत्पत्तीचे किंवा भाषिक पाश्चवभूमीचे असोत, कोणीही त्या परमात्म्याशी संपर्क साधू शकतो आणि त्याकरिता कुठल्याही मध्यस्थाची किंवा विधी-विधानांची गरज नाही.

शीखांसाठी प्रार्थना आणि ध्यान हे परमात्म्याशी संपर्क साधण्याचे सरळ मार्ग आहेत, जे निःशब्द किंवा वाक किंवा भजन स्वरूपात असू शकते. हा संपर्क व्यक्तिगत रित्या एकांतात किंवा सामूहिक रित्या सत्संगात अशा दोन्ही प्रकारे होऊ शकतो. शीख प्रार्थना ज्याला 'अर्दास' असे म्हणतात हे कुठल्याही कार्यक्रमाच्या सुरवातीला किंवा समापनाला म्हटले जाते व ह्यात परमात्म्याला नुसतेच कुठल्याही विशिष्ठ लोकांचे नव्हे तर संपूर्ण मानव समाजाचे भले कर (सरबत दा भला) अशी प्रार्थना केली जाते.

शीख पंथातील पाच व्कार (वस्तू) हे शीख व्यक्तिमत्वाचे मूर्त रूप आहेत. ह्या सर्व वस्तूंचे व्यावहारिक आणि आध्यत्मिक महत्व आहेत, त्यामुळे ते निव्वळ चिन्ह नाहीत. ह्या पाच वस्तू शीख पंथाच्या पायभूत मूल्यांचे प्रतीक असल्यामुळे शिखांनी हे नेहेमी परिधान केले पाहिजे. शीख मूल्यांमध्ये कुठल्याही प्रकारच्या अंधविश्वासाला किंवा मूर्ती पूजेला जागा नाही.

गुरु नानक म्हणत असत की, सर्व धर्म समान आहेत व वेग-वेगळ्या पंथातील लोकांनी वेग-वेगळे न राहता, एकत्र एकीने राहावे त्याकरिता ते झटत राहिले. त्यांनी जीवनाविषयी एक नवीन दृष्टीकोन प्रस्तुत केले आणि आत्मवलोकन व सत्यनिष्ठ जीवनाची प्रेरणा दिली. त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील सर्वात महत्वाचे दोन घटक ज्याकरिता ते

कटिबद्ध होते ते म्हणजे स्त्रियांचे अधिकार आणि जातिरहित समाज. शीख पंथात स्त्री व पुरुष सर्वार्थात समान मानले जातात, मग कसलाही हुद्दा असुदे, किंवा जागा किंवा कामात लागणारे सामर्थ्य असूदेत. शीख पंथात कुठल्याही प्रकारचा वंशवाद, लैंगिकता अथवा धार्मिक वर्चस्वाला जागा नाही.

गुरु नानकांबद्दलची एक साखी (कहाणी) आहे, ज्यात ते त्यांचा सफरींमधे कशाप्रकारे एक अतिशय उद्धट आणि आतिथ्य संस्कार नसलेल्या लोकांच्या गावात गेले होते. त्या गावातून निरोप घेतांना नानकांनी त्यांना आशीर्वाद दिला 'वसदे रहो' अर्थात देव करो तुमची भरभराट होऊन तुम्ही सर्व नेहेमी इथेच राहो. तेथून पुढे ते एका अशा गावात गेले जिथे सर्व लोक त्यांचाशी फार नम्रतेने आणि आदराने वागले. तिथून निघताना नानक म्हणले 'उजड़ जाओ' म्हणजे तुम्ही ती जागा सोडून वेग-वेगळ्या ठिकाणी पसरून जावोत. हे उद्गार ऐकताच गुरु नानकांचा लाडका सोबती मर्दाना ह्याने विचारले की, त्यांनी दोन्ही गावातल्या गावकऱ्यांना असे अंतर्विरोधी आशीर्वाद का दिले? गुरु नानकांनी स्पष्ट केले की, पहिल्या गावातील लोकांचा स्वभाव इतका वाईट होता की त्यांनी त्याच ठिकाणी राहिलेले बरे होते, अशा लोकांनी इतरत्र जाऊन आपली नकारात्मकता पसरवू नये. आणि दुसऱ्या गावातील लोकांचा चांगुलपणा इतका जास्त होता की त्यांनी सर्वत्र आपली सद्भावना पसरवावी अशी त्यांची इच्छा होती, म्हणून त्यांनी अशा प्रकारे आशीर्वाद दिले होते.

शीख, गुरु नानकांचे उपदेश लक्षात ठेऊन पंजाब मधून संपूर्ण जगभरात पसरले. क्वचितच असा कुठला देश असेल जिथे शीख नसतील. आणि तरीसुद्धा शीख पंथ हा धर्मांतर करणारा पंथ नाही. या उलट, शीखांची एकाग्रता संपूर्णपणे असे जीवन जगण्याकडे असते जेथे सर्व बाह्य कृती अंतर्मुखी प्रेरणेतून असते. अशा प्रकारे शीख हे एका न्यायपूर्ण समाजाच्या निर्माणासाठी झटत असतात जिथे सर्वांना आपापल्या आवडीनुसार उपासना करणे आणि जीवन जगण्याचे स्वातंत्र्य आहे, आणि जिथे सर्वांना एकत्र असे समृद्ध आणि प्रगतिशील जीवन जगता येईल.

शीख पंथाविषयी एक २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

परिशिष्ट 'अ'

नाम संस्कार (नामकरण सोहळा)

बाळ घरी जन्माला आला असो अथवा इस्पितळात, माता व बाळ शारीरिक रित्या सबळ झाल्यावर किंवा इस्पितळातून घरी परतल्यावर लगेच संपूर्ण परिवार गुरुद्वारात जाऊन बाळाचे नाम संस्कार अर्थात नामकरण सोहळा पार पाडतात. एकदा ते गुरुद्वारात शिरले की तेथील ज्ञानी अथवा ग्रंथी शीख ग्रंथमधील हा श्लोक म्हणतात "सतुर साचे दिया भेज"^{१५} अर्थात धन्यवाद वाहेगुरू! तुम्ही ह्या परिवाराला ह्या बाळाच्या रूपात आशीर्वाद दिलंत. त्यानंतर ते एक अर्दास (प्रार्थना) म्हणतात ज्यात गुरुंजवळ नवजात शिशुकरीता आशीर्वाद मागतात. हे झाल्यावर, श्री गुरु ग्रंथ साहिब मधून यादृच्छिक रित्या एक पान उघडून वरच्या भागात डाव्याकोपऱ्यातील पहिले शब्द [v3](स्तोत्र) वाचले जाते. याला 'हुकूम किंवा वाक' (दैवी निर्देश) असे म्हणतात. बाळाचे नाव ठरविण्याकरिता त्या शब्दातील पहिल्या वाक्याचे पहिले अक्षर घेऊन त्या अक्षराने सुरु होणारे नाव ठेवले जाते. नाव कसे ही असोत परंतु सर्व नावांपुढे 'सिंघ' अर्थात सिंहासारखा मुलगा आणि 'कौर' अर्थात राजकन्येसारखी मुलगी असे प्रत्यय जोडले जातात. दहाव्या गुरूंनी ही रीत सुरु केली असून ह्याचा उद्देश्य समानता रुजवणे आणि जात-पात व सामाजिक प्रतिबंध तोडणे असा होता. नामकरण सोहळ्यानंतर कडा प्रसाद वाटतात.

^{१५} श्री गुरु ग्रंथ साहिब पृ. क्र. ३९६

शीख पंथाविषयी एक २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

परिशिष्ट 'ब'

अमृत संस्कार (दीक्षा विधी)

१६९९ साली, वैसाखी च्या पावन दिनी ८०,००० लोकांच्या जनसमूहासमोर आनंदपूर साहिब, पंजाब येथे गुरु गोबिंद सिंघ ह्यांनी आपल्या म्यानातून तलवार काढली आणि आव्हान दिले की 'धर्मासाठी प्राण पणाला लावायला कोण तयार आहे?' यावर संपूर्ण संगत सुन्न झाले. त्या निःशब्द शांततेनंतर पाच शीख एकामागे एक समोर आले. मग गुरूंनी एक अद्वितीय दीक्षा विधी संपन्न केली ज्याला 'अम्रित संचार' किंवा 'खंडे दि पहुल' असे नाव पडले, आणि ते पाच शीख पहिले पंज प्यारे (पाच प्रिय) म्हणून अधिकृत झाले. गुरूंनी त्यांच्या नावानंतर सिंघ प्रत्यय आणि नावाच्या सुरुवातीला भाई (भाऊ) उपसर्ग बहाल केले (भाई दया सिंघ, भाई धर्म सिंघ, भाई हिम्मत सिंघ, भाई मोहकम सिंघ, भाई साहिब सिंघ). आणि मग गुरु गोबिंद सिंघांनी स्वतः त्यांना वाकून नमस्कार केला व आपल्याला दीक्षा देण्यास सांगितले. आणि अशा ह्या दीक्षा विधी नंतरच ते स्वतः सुद्धा गोबिंद राय पासून गोबिंद सिंघ बनले. अशाप्रकारे गुरूंनी निष्ठावान शीखांची संस्थापना निर्माण केली ज्याला खालसा (पवित्र, सार्वभौम) असे म्हणतात, जेथे सर्वांना एकसमान ओळख आणि एकसारखे नियम असतील.

खालसा बंधुत्वात सामील होण्यास इच्छुक शीख गुरु गोबिंद सिंघद्वारा प्रशासित अम्रित दीक्षा विधी ग्रहण करतात. ही दीक्षा विधी कुठल्याही काळातील, कुठल्याही देशातील किंवा स्थानातील शीखांना अशी संधी मिळवून देते ज्यामुळे ते गुरूंच्या अध्यात्मिक प्रकाशाला संपूर्ण आणि निरपेक्ष भावनेने समर्पित होऊ शकतात. ही अम्रित दीक्षा घेणारे व्यक्ती, श्री गुरु ग्रंथ साहिब मधील वैश्विक सत्याचे आणि सर्व प्राणिमात्राचे संरक्षक म्हणून वचनबद्ध होतात. शीख गुरूंनी शिकवल्या प्रमाणे आणि आदर्श मांडल्या प्रमाणे हे सर्व दीक्षित-शीख एक आदर्श अध्यात्मिक जीवन जगतात. अम्रित दीक्षा घेणे म्हणजे तन (शरीर), मन, आणि धन, शीख परंपरा आणि ज्ञान जतन करण्यासाठी आणि मानवसमाजच्या उत्थानासाठी समर्पित करणे असते.

अम्रित सोहळा हा सहसा गुरुद्वारातच केला जातो. ह्या विधीच्या अध्यक्षस्थानी पंज प्यारे असतात, जे गुरु गोबिंद सिंघांच्या पहिल्या पाच प्रिय शिष्यांचे प्रतीक असतात ज्यांनी त्यांना आपले शीर अर्पण केले होते. सर्व उमेदवार दीक्षा-विधी करीता गुरुद्वारात किंवा जी नियुक्त जागा असेल, जेथे श्री गुरु ग्रंथ साहिबची स्थापना केली आहे, तेथे जमा होतात. सोहळ्याची सुरुवात अर्दासने (प्रार्थना) होते. सर्व उमेदवार पाच व्कार (अध्याय ६ मध्ये नमूद) परिधान करून उपस्थित राहतात. सर्व उमेदवार पंज प्यारे सोबत मांडी घालून ध्यान करायला बसतात. पंज प्यारे मधील प्रत्येक जण पाच बाणी पैकी एक-एक करून एक-एक बाणीचे पठण करतात आणि सोबतच गुरूंच्या खास अध्यात्मिक उदगारांचे सुद्धा पठण करतात जसे की जप, जाप, चौपाई, तव प्रसाद सवाईये आणि आनंद, जे खालसा परंपरेतील ध्यान- साधनेच्या नित्यक्रमाचा भाग आहेत. या प्रसंगी ते एका लोखंडी भांड्यात पताशे (बत्ताशे) आणि पाणी याचे मिश्रण अर्थात अम्रित तयार करतात आणि ते कालवायला खंडा नामक दुधारी

तलवार वापरतात. ह्या पूर्ण प्रक्रियेला २ ते ३ तास लागतात अर्थात हे किती अम्रितधारी आहेत त्यावर अवलंबून असते.

त्यानंतर सर्व उमदेवार समोर येतात आणि एक-एक करून त्या अम्रिताचे प्राशन करतात आणि एक सुंदर आणि भव्य अशा परिवर्तन सोहळ्यात भाग घेतात. सर्वजण एकाच वाटीतून अम्रिताचे प्राशन करतात. आणि अशाप्रकारे आपली व्यक्तिगत पार्श्वभूमी आणि सामाजिक स्थानाच्या पलीकडे जाऊन एकात्मता स्वीकारतात. हा अम्रित संस्कार/संचर सोहळा, दीक्षित शीखांकरिता पुढील आयुष्यासाठी पावित्र्याचा आणि प्रबोधनाचा मार्ग उघडतो. दीक्षित शीखाला 'अम्रितधारी' अथवा 'खालसा' असे म्हणतात. इथून पुढे त्यांच्या नावाला सिंघ (पुरुष) आणि कौर (स्त्री) असे प्रत्यय जोडले जाते. आणि ते पुढील कर्तव्य पार पाडण्याचा संकल्प घेतात:

- सर्व समयी पाच व्कार (वस्तू) परिधान करणार (अंघोळ करताना किंवा झोपताना सुद्धा).
- रोज अम्रित-दीक्षा घेत असताना पठण केलेल्या ५ बाणी (दिव्य उद्गार) ह्यांच्यावर ध्यान करणार.
- चार गोष्टी निष्टेने टाळणार: केसांचा अपमान, कत्तल केलेल्या प्राण्याचे मांस (कुठा^{१६}) खाणार नाही, व्यभिचार करणार नाही, तंबाखू, दारू व इतर मादक द्रव्यांचे सेवन करणार नाही.

^{१६} - शीख रेहत मर्यादिप्रमाणे कुठा म्हणजे मुसलमान रिवाजाप्रमाणे कत्तल केलेल्या प्राण्याचे मांस.

शीख पंथाविषयी एक २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

परिशिष्ट 'क'

आनंद कारज (विवाह सोहोळा)

शीख विवाहाला आनंद कारज असे म्हणतात ज्याचा साधारण अर्थ गूढ अनुभव, अध्यात्मिक आनंद, परमानंदाची स्थिती असा होतो. विरक्त संन्यासी जीवन जगण्यावर शीखांचा विश्वास नाही त्यामुळे विवाह सोहळा मोठ्या थाटात साजरा केला जातो. मनुष्य नेहेमी आनंद व पूर्ततेच्या शोधात असतो. ह्या उद्देशाला साध्य करण्याच्या दृष्टीने महत्वाची वाटचाल म्हणजे विवाह, जे दोन आत्म्यांचे आध्यात्मिक मिलन असते. 'नुसतेच एकत्र बसल्याने पती-पत्नी होत नाही. याउलट, यापुढे त्यांनी प्रत्येक गोष्टीत एक व्हायला हवे- सर्व निर्णय एकत्र घ्यावे, दोन शरीर परंतु एक आत्मा असे राहावे, आणि वाहगुरुंवर (परमेश्वर) मनन करावे', असे गुरु अमरदास^{१७} म्हणाले होते.

विवाह करण्यामागे अनेक कारण असू शकतात, भावनिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी, आर्थिक सुरक्षेसाठी, कायदेशीर हक्कासाठी किंवा सामाजिक स्वीकृतीसाठी. परंतु शीखांमध्ये विवाह ह्यासर्व गोष्टींच्या फार पलीकडे असते. विवाह हे आध्यात्मिक अनुभूतीचा अविभाज्य अंग समजला जातो, जेथे विवाहित दाम्पत्य आत्म-शोध आणि सामुदायिक सेवेच्या यात्रेवर मार्गस्थ होतात. पाचवे गुरु, गुरु अर्जन म्हणाले होते की, "पारिवारिक जीवन ही अशी विशेष मालमत्ता आहे ज्यातून दाम्पत्याचे (आध्यात्मिक) विश्वासाचे दृढीकरण^{१८} होते.

विवाह करण्यास इच्छुक जोडपं गुरुद्वारात येऊन श्री गुरु ग्रंथ साहिब समोर अध्यात्मिक मार्गदर्शनासाठी हजर होतात. मनुष्य-जीवनातील हा टप्पाच त्यांना आत्म-शोधाकडे वळवते आणि आपण कोण आहोत आणि आपल्या ह्या जन्माचा उद्देश्य काय आहे हे समजते.

अगोदर सांगितल्याप्रमाणे, शीखांचे कोणी पंडित किंवा पुजारी नसतात. एखादा ग्यानी सुद्धा कुठलाही पुरुष किंवा स्त्री अम्रितधारी असू शकतो/शकते. जो/जी विवाह संपन्न करण्याची जबाबदारी पार पाडू शकतो/शकते आणि विवाहाच्या सर्व विधी पार पाडू शकतो/शकते. शीख आचार संहिते प्रमाणे (शीख रेहत मर्यादा) भाग १८ मध्ये विवाह विधिवत पार पाडण्याबद्दल सविस्तर माहिती आहे.

आनंद कारज सोहळ्याचा सार: ग्यानी /ग्रंथी ह्यांच्याद्वारे म्हटल्या जाणाऱ्या मौन प्रार्थनेपासून विवाहविधींची सुरुवात होते ज्यातून गुरु, पती-पत्नी आणि समाज ह्या तिघांविषयी जोडली जाणारी बांधिलकी ह्याचा मान ठेवत नवरी, नवरा आणि त्यांचे आई-वडील उभे राहून जोडल्या हाताने त्या प्रार्थनेत सामील होतात. संगतात सामील झालेले इतर सर्वजण आसनस्त राहतात. तरी, एखाद्या परिवाराला हवे असेल तर संपूर्ण संगत सुद्धा उभे राहून प्रार्थनेत सामील होऊ शकतो.

प्रार्थनेनंतर एक वाक ज्याला हुकम सुद्धा म्हणतात जो दैवी निर्देश समजला जातो त्याचे पठण होते. ग्यानी अथवा ग्रंथी श्री गुरु ग्रंथ साहिब मधून यादृच्छिकपणे एखादा श्लोक निवडतात, ते ग्रंथ उघडून जो पान आला आहे त्यातून डावीकडील वरच्या कोपऱ्यातील श्लोक म्हणतात. वाक हे मोठ्या आवाजात वाचले जाते आणि त्याला विवाहिकच्छुक जोडप्याकरिता असेलेला आशीर्वाद समजून विवाहविधी सुरु करतात.

ह्यानंतरच्या विधीला 'पल्ला' (औपचारिक शाल) असे म्हणतात. नवरीचे आई-वडील पल्ल्याचा एक कोपरा नवऱ्या मुलाच्या खांद्यावरून फिरवून नवरीच्या हातात देतात आणि नवरा त्याचा दुसरा कोपरा आपल्या हातात धरतो. हे त्यांचा मिलनाचे प्रतीक असते. हे सुरु असताना कीर्तन जथा (कीर्तनकार) पुढील भजन म्हणतात, "हे वाहेगुरू, सर्व नाती खोटी आहेत आणि त्यांचे ओझे वाहणे कठीण आहे; म्हणूनच आम्ही एकत्र होऊन तुमच्या वस्त्राचा कोपरा धरून, आम्हाला आशीर्वाद देण्यास विनवणी करत आहोत." १९

ह्यानंतर विवाह सोहळ्याचा मध्यभाग सुरु होतो ज्यात नवरी-नवरा श्री गुरु ग्रंथ साहिबला प्रदक्षिणा घालतात आणि त्यावेळेस विवाहाच्या चार वचनांचे (लांवां-लांव एकेरी आणि लांवां दुहेरी) एकामागे एक पठण केले जाते. लांव, हे श्री गुरु ग्रंथ साहिब पृ. ७७३-७७४ मधे नमूद आहे. ह्यातील वाक्यांचा उद्देश म्हणजे नव-विवाहितांना हे शिकवणे की एकत्र सुखमय विवाही जीवन जगत असतानाही परमेश्वराशी कसे जोडून राहावे. जेव्हा ज्ञानी किंवा ग्रंथी पहिल्या लांवाचे उच्चारण करतात तेव्हा नवं दंपती हात जोडून उभे राहतात आणि लक्ष पूर्वक ऐकतात. पठण संपल्यावर ते त्यांच्या पाया पडून नमस्कार करतात आणि मग श्री गुरु ग्रंथ साहिबला एकत्र प्रदक्षिणा घालतात. त्याच वेळी कीर्तन जथा हे त्याच लांवाचे कीर्तन गातात. जरी असा नियम कुठे नमूद नसेल तरीही या विधीच्या वेळेस नवरा नवरीच्या पुढे चालत असतो.

श्री गुरु ग्रंथ साहिबची प्रदक्षिणा घालण्याच्या निमित्ताने नवं दंपती वैवाहिक जीवनास आणि गुरुवाक्याचे पालन करण्यास वचनबद्ध होतात. कधी-कधी नवरी प्रदक्षिणा घालत असताना तिच्या सोबत तिच्या परिवारातील काही पुरुष सदस्य तिची पाठ राखतात. परंतु ह्या विधीला प्रोत्साहन दिले जात नाही कारण हे शीख संस्कारांतील लिंग समानता आणि स्वेच्छेच्या विरोधात आहे.

पहिल्या लांवाच्या शेवटी, जोडपं एकत्र रीतीने गुडघ्यांवर वाकून, डोकं जमिनीला टेकवून आदराने नमस्कार करतात, ज्यातून असा अर्थ होतो की, "होय, मी हे संकल्प उचलत आहे." ह्यानंतर सूर्य लांवाचे पठण सुरु होते आणि ह्या सर्व विधींची चार आवर्तने होतात.

ह्या चार लांवां किंवा शपती म्हणजे अध्यात्मिक प्रगतीच्या चार टप्प्यांचे प्रतीक होय. ह्यांचा साधारणतः अर्थ असा होतो:

- **पहिले लांव-** पहिल्या लांवात जोडपं आपला भूतकाळ त्यागून एकत्र एका नवीन प्रवासाची सुरुवात करण्यास वचनबद्ध होतात. ह्या लांवात वैवाहिक जीवनातील जवाबदाऱ्यांबद्दल नमूद केले आहे. ह्यात स्वतःबद्दल, एकमेकांबद्दल, परिवाराबद्दल, समाजाबद्दल आणि संपूर्ण

मानवतेबद्दल असेलल्या कर्तव्यांवर भर दिले आहे. सर्व सामाजिक जवाबदाऱ्यांचा निर्वाह प्रामाणिकतेने आणि कारुण्याने करायला हवे आणि श्री गुरु ग्रंथ साहिबच्या मार्गदर्शनातूनच करायला हवे.

- **दुसरे लांव-** दुसरे लांव हे भावनिक बंधनं सशक्त करण्यावर जोर देते. जस-जसे ते दोघे आपल्या सामाजिक कर्तव्यांचे पालन प्रामाणिकपणे करत जातात तस-तसे त्या दोघांत एकमेकांबद्दल आदर निर्माण होते, आणि त्यांच्या मधले प्रेम सुद्धा अजून गहिरे होत जाते. ते संकल्प करतात की आपल्यामधे अहंकार येऊ न देता, सर्व भौतिक आसक्तींचा त्याग करून वाहेगुरुंचे गुणगान करत आत्मिक शांतीचा आग्रह धरतील.
- **तिसरे लांव -** तिसरे लांव सूचीत करते की भूतकाळाचा त्याग करून हे जोडपं कधीही वेगळे न होता आपले सर्वस्व वाहेगुरू मध्ये विलीन करतील.
- **चौथे लांव -** हे शेवटचे लांव विवाहोत्तर ऐक्याच्या स्थितीचे आणि एकीकरणाचे द्योतक आहे. यामधे मानवी प्रेमाचे रूपांतर ईश्वरी प्रेमात होते.

चौथ्या लांवाच्या शेवटी विवाह सोहोळा संपन्न होतो. मग कीर्तन जथा आनंद साहिब म्हणजेच परमानंदाचे गीत गातात, आणि त्यानंतर सामूहिक प्रार्थना होते जेथे उपस्थित सर्वजण उभे राहून ग्यानीजींच्या पाठी अर्दास (प्रार्थना) गातात.

श्री गुरु ग्रंथ साहिब मधून एक वाक घेतले जाते आणि हे वाक त्या नव विवाहित जोडप्याकरिता गुरूंकडून आलेले संदेश समजले जाते. ह्यानंतर सर्वांना कडा परशाद दिला जातो. कॅनडा सहित काही देशांमध्ये जोडप्याने ग्यानीसमोर किंवा गुरुद्वान्यातील अधिकृत कार्यकर्त्यासमोर विवाहाच्या नोंदवहीवर सही करायची पद्धत आहे, परंतु ही एक धार्मिक विधी नाही आणि हे कडा परशाद वाटल्यानंतर केले जाते.

^{१७} - श्री. गु. ग्र.सा पृ. ७८८: एक ज्योत दोय मूर्ती

^{१८} - श्री. गु. ग्र.सा पृ. ७१: गिरस्ती गिरसत धर्माता

^{१९} - श्री. गु. ग्र.सा पृ. ९६३:

शीख पंथाविषयी एक २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

परिशिष्ट 'ड'

अंतम संस्कार (अंत्य विधी)

शीख समजतात की मृत्यू म्हणजे पृथ्वीवरील यात्रेची पूर्तता आहे आणि दिव्य प्रकाशात समरस होण्याची संधी आहे. मृत्यूनंतर आपल्या शरीराची विल्हेवाट कशी होत आहे ह्याने त्या मृत व्यक्तिला काहीच फरक पडत नाही. मृतदेहाची विल्हेवाट करण्याकरिता अग्निसंस्कार ही अधिक पसंतीची पद्धत आहे आणि शीख आचार संहितेत सुद्धा ह्याच पद्धतीचा आग्रह धरला जातो. परंतु अग्निसंस्कार करणे जर शक्य नसेल तर शरीराला वाहत्या पाण्यात विसर्जित करून, त्यानंतर कुठल्याही वैज्ञानिक संशोधन संस्थेला दान करता येते, किंवा इतर कुठल्याही उपलब्ध असलेल्या पद्धतीने त्याची विल्हेवाट करता येते. अग्नी संस्कार हे पार्थिव शरीराचे विघटन करण्याची सर्वात नैसर्गिक पद्धत आहे आणि ते आर्थिक दृष्ट्या आणि पर्यावरणाच्या दृष्टीने सुद्धा दफन करण्यापेक्षा जास्त चांगला उपाय आहे.

शीख आचार संहितेप्रमाणे एखादी व्यक्ती मृत पावल्यानंतर काही विधी करायच्या असतात. अग्निसंस्काराआधी मृत शरीराला आंघोळ घालून नवे वस्त्र घातले जातात. जर का मृत व्यक्त अग्निधारी असेल तर त्याचा शरीरावर पाच व्कार असायला हवे (अध्याय ६ मध्ये याबद्दल विस्तृत माहिती आहे). भारतामध्ये अंत्यसंस्कार हे मृत्यूच्या दिवशीच करायला हवे, अगदीच कुठले अपरिहार्य कारण किंवा जवळचे नातेवाईक पोहोचायचे असतील, अशा कारणाशिवाय हा विधी पुढे ढकलू नये. अंत्यसंस्काराच्या वेळेस एक प्रार्थना म्हटली जाते आणि त्यानंतर सेहज पाठ किंवा अखंड पाठ (ग्रंथामधून) सुरु होतो व त्यानंतर पठण समाप्तीवर अखेरची प्रार्थना केली जाते.

नॉर्थ अमेरिकेत, मृत्यूची जागा कुठेही असुदे, पार्थिव देहाला सरळ स्मशानभूमीत पाठवले जाते आणि मग नातेवाईकांच्या हजेरीनुसार अंत्यविधींसाठीचे नियोजन केले जाते. युनाइटेड किंग्डम मधील शीखांची मात्र थोडी वेगळी पद्धत आहे. अंत्यसंस्काराच्या दिवशी पहिल्यांदा पार्थिव देह प्रार्थनेकरिता घरी आणले जाते आणि त्यानंतर गुरुद्वारात अंत्यदर्शनाकरिता ठेवले जाते आणि त्यानंतर स्मशानभूमीत दर्शनाकरिता ठेवले जाते. पश्चिमी गोलार्धात स्मशानभूमीची उपलब्धता मर्यादित असल्यामुळे, अंत्यविधींसाठी जागा मिळणे कठीण होऊन जाते. अशा परिस्थितीत मृत्यूदिनी सेहज पाठ सुरु करतात आणि अखेरची प्रार्थना अंत्यसंस्काराच्या दिनी केला जातो.

काही शीख अग्निसंस्कारानंतरची राख पंजाब येथे कीरतपूर साहिब^{२०} येथे नेतात, आणि तेथील नदीत विसर्जित करतात. हे अनिवार्य नाही. शीख ते राख कुठल्याही वाहत्या जलात विसर्जित करू शकतात, आणि जर हे शक्य नसेल तर त्याला जमिनीत अर्थात मातीत विलीन करू शकतात, अगदी आपल्या घरच्या बागेत सुद्धा.

21- कीरतपूर साहिब ह्या शहराची स्थापना श्री गुरु हरगोबिंद साहिब ह्यांनी १६२७ साली केला. हे शहर सतलज नदीच्या काठी स्थित आहे. श्री गुरु हर राय साहिब आणि श्री गुरु हरकिशन साहिब ह्यांचा जन्म तेथे झाला.

शीख पंथाविषयी एक २० मिनिटांची मार्गदर्शिका

आभार

धन्यवाद वाहेगुरू, तुमच्या अनेक आशीर्वादांकरिता, आणि मला ह्या पुस्तकाच्या लेखनाच्या संपूर्ण प्रक्रियेत मार्गदर्शन करत राहण्याकरिता सुद्धा तुमचे अनंत आभार. धर्माबद्दल लिहिणे हे खरोखरच एक मोठे आव्हान आहे, आणि हे पुस्तक सुद्धा काही वेगळे नव्हते. परंतु माझे हे कार्य सिद्धीस नेण्यास डॉ. बलवंत सिंघ ढिल्लों ह्यांनी केलेल्या शैक्षणिक समीक्षेचा खूप मोठा वाटा आहे. डॉ. ढिल्लों हे गुरु नानक युनिव्हर्सिटी (GNDU) अमृतसर येथील, श्री गुरु ग्रंथ साहिब अभ्यासक्रमाचे प्रणेते आणि पूर्व-डीन (प्रमुख) आहेत, ज्यांनी ह्या पुस्तकाकरिता अतिशय सूक्ष्मदर्शी प्रस्तावना सुद्धा लिहिली आहे. ह्याशिवाय डॉ. गुरनाम सिंघ संघेरा, सेन्टर ऑफ स्टडिज व श्री गुरु ग्रंथ साहिब, GNDU येथील पूर्व-प्राचार्य आणि पाहुणे प्राध्यापक, ह्यांचा सुद्धा ह्या पुस्तकाच्या समीक्षेत मोठा वाटा आहे. ह्या दोघांचेही अभ्यासपूर्ण उपदेश अतिशय प्रशंसनीय आहेत.

डॉ. धरम सिंघ, माजी प्रमुख आणि डॉ. परमवीर सिंघ आज्ञी प्रमुख, एन्साय्क्लोपीडिया ऑफ सिखिझम, पंजाब युनिव्हर्सिटी, पटियाला ह्यांची समीक्षा आणि सूचना ह्या पुस्तकाकरिता बहुमूल्य ठरले आहेत.

माझ्या प्रत्येक प्रकल्पात उत्तम भागीदार असलेली माझी पत्नी सुरिंदर कौर हिचे सुद्धा मी अतिशय प्रांजळपणे आभार मानतो. ती माझ्याकरिता शब्दांची जणू ग्रंथालयच ठरली आहे. त्याशिवाय मी माझ्या नातवंदांचे (मोहनाम कौर, कुर्बान सिंघ आणि इमान सिंघ) सुद्धा मनापासून आभार मानतो ज्यांनी ह्या पुस्तकाच्या मसुद्याची समीक्षा करून बहुमूल्य सूचना पुरवल्या. मी मनराज कौर ह्यांचे सुद्धा आभार व्यक्त करतो ज्यांनी ह्या पुस्तकाकरिता अतिशय रचनात्मक आणि कलात्मक मुखपृष्ठ तयार केले.

कुठलेही पुस्तक एका संपादकाच्या घारीच्या नजरेशिवाय पूर्ण होऊ शकत नाही. ह्याकरिता मी माझ्या प्रिय मित्र गाय सादी ह्याचा अत्यंत आभारी आहे, ज्याने ह्या पुस्तकाला वाचकाच्या दृष्टीकोनातून समर्पक बनविण्याकरिता वस्तुनिष्ठ अभिप्राय दिले.

ज्ञान सिंघ संधू

निवडक पंजाबी शब्दांची शब्दावली

आद ग्रंथ	पहिले प्रमुख शीख ग्रंथ
अकाल तखत	अमृतसर स्थित शीखांची सर्वोच्च सत्ता (सरळ शब्दात- कालातीत शक्तीचे सिंहासन)
अम्रित	अमरत्वाचे अमृत जे शीख दीक्षाविधीसाठी बनविले जाते
अम्रितधारी	शीख पंथात दीक्षित झालेला व्यक्ती, जो शीख आचार संहितेचे पालन करतो आणि पाचही ककरांचा नेहेमी वहन करत असतो.
अम्रित संचर	दीक्षा विधी - ह्याला खंडे दी पाहुल असे ही म्हणतात
आनंद	आत्मिक परमानंद
आनंद कारज	शीख विवाह विधी - आत्मिक परमानंद किंवा आत्मिक एकीकरण
अर्दास	प्रार्थना, विनवणी, याचिका, याचना
बाबा	आजोबा किंवा ज्ञानी वडीलधारी व्यक्ती, हे आदरार्थी प्रत्यय आहे जे वयोमर्यादशिवाय एखाद्या अशा आदरणीय व्यक्तीला दिला जातो ज्यांचे ज्ञान आणि नेतृत्व लक्षणीय आहे. ह्याचे स्त्रिलिंगी बीबी असे आहे.
बंदी	कैदी
बंदी छोड	कैदेतून मुक्त करणारा
बंदी छोड दिवस	मुक्ती दिवस
भाई	भाऊ
चौर	शीख ग्रंथावर फिरवले जाणारे चामर
CE	कॉमन इरा
दरबार	सत्संगाचे सभागृह
दरबार हॉल	गुरुद्वारातील सत्संगाचे मुख्य सभागृह
दरबार साहिब	शीखांचे सर्वात आदरणीय पूजा स्थल, ज्याला हरिमंदिर साहिब सुद्धा म्हणतात.
दस्तार	फेटा
दिवस	उत्सवाचा दिवस
ज्ञानी / ग्रंथी	शीख ग्रंथपठण करणारे, जे शीख तत्वज्ञानात आणि इतिहासात पारंगत आहेत. ते अम्रितधारी असले पाहिजेत.
गोलक	गुरूंना अर्पण केलेल्या वस्तुंना जमा करून ठेवले जाणारे भांडे.
गुरुद्वारा	शीख सामूहिक सत्संग आणि पूजेचे स्थळ
गुरुमुखी	गुरु अंगद द्वारा प्रमाणित केलेली पंजाबी लिपी
गुरुपर्व	शीख गुरूंच्या जयंतीचा उत्सव
गुरु	अज्ञानाच्या अंधाराकडून प्रबोधनाच्या प्रकाशाकडे नेणारा
गुरु ग्रंथ साहिब	शीख ग्रंथ जे शिखांचे अखेरचे आणि शाश्वत गुरु आहे
होला मोहल्ला	होळी नंतर होणार शीख उत्सव
हुकम/ वाक	शीख ग्रंथामधून यादृच्छिक निवडले जाणारे श्लोक ज्याला गुरुवाक्य समजले जाते
जनमसखी	संतचरित्र लेखन
जनेऊ	जानवे / हिंदू पुरुषांद्वारा घातला जाणारा धार्मिक धागा
जथा	श्लोक अथवा भजन गाणारे संघ किंवा एखाद्या उद्देशपूर्तीकरिता जमलेले संघ
जी	आदरार्थी प्रत्यय
कच्छहिरा	सुती अंतर्वस्त्र, जे पाच ककरांपैकी एक आहे
क्कार	शीख श्रद्धेची प्रतीके
कंधा	लाकडी कंगवा, जे पाच ककरांपैकी एक आहे

करा	लोखंडी कडा, जे पाच ककारांपैकी एक आहे
कौर	राजकुमारी / राजेशाही
केस	न कापलेले केस, जे पाच ककारांपैकी एक आहे
कीर्तन	एकसंध गायले जाणारे शीख श्लोक
खालसा	असा अम्रितधारी शीख, जो शीख आचार संहिता असलेल्या शीख रेहत मर्यादेचे पालन करतो
खालसा पंथ	शीख पंथाचे आचरण करणाऱ्या अम्रितधारींची सामूहिकता
किर्पाण	तलवार, जी पाच ककारांपैकी एक आहे
कीरत करना	प्रामाणिकपणाने आजीविका कमवणे
लंगर	गुरुद्वारात असलेले सामुदायिक भोजनालय, जिथे सर्वजण कुठल्याही उच्च - नीच भेदभावाशिवाय एकत्र जमिनीवर बसून जेवतात
लांव	शीख विवाहातील वचन (एक)
लांवा	लांव याचे बहुवचनी
मनजी साहिब	चौथरा
मीरी	ऐहिक शक्ती
मिस्ल	छोट्या, स्वतंत्र रियासती
मूल मंतर	एखाद्या संप्रदायाचे मूळ तत्व
नगर	नगर
नगर कीर्तन	भजन गात-गात नगरातून होणारी मिरवणूक. ह्याला परेड सुद्धा म्हटले जाते.
नाम जपना	परमात्म्याचे नामस्मरण
निशान साहिब	शीख झेंडा
पंज प्यारे	पाच प्रिय अम्रितधारी शीख
पंथ	शीख संप्रदायात सामूहिक रूपात शीखांकरिता वापरले जाणारे नाव
परषाद	गव्हाचे पीठ, साखर, पाणी आणि लोणी याच्या मिश्रणातून तयार केले जाणारे शिऱ्यासारखे प्रसाद, जे गुरुद्वारात येणाऱ्या प्रत्येक भक्ताला दिले जाते
पतासे	साखरेचा बत्ताशा
पीरी	अध्यात्मिक शक्ती
राग	संगीताचे राग
रागी	शीख भजन गाणारे
रेहत मर्यादा	शीख आचार संहिता
सका ^[V4]	एक वीरतापूर्ण ऐतिहासिक घटना
संचर	सोहळा
संगत	गुरुद्वारात होणारे सत्संग
सर्ब संझा	सर्व समावेशक
सती	हिंदू आचारानुसार, विधवेला मृतपतीच्या चितेत देहत्याग करायला लावायची पद्धत
SGGS	श्री गुरू ग्रंथ साहिब, शीख ग्रंथ
SGPC	शिरोमणी गुरुद्वारा परबंधक कमेटी
सिंघ	सिंह जे शीख पुरुषाचे प्रतीक आहे
श्री	आदरार्थी प्रत्यय
तन, मन, धन	शरीर, मन आणि पैसा
वाक	शीख ग्रंथामधून याद्याच्छिक रित्या निवडले गेलेले श्लोक ज्याला दैवी संकेत समजले जाते
वैसाखी	वैशाख मासाचे पहिले दिवस, जे खालसा पंथाचे स्थापना-दिवस म्हणून जगभरात सर्व शीख साजरा करतात

वंड छकणा	आपल्या कर्माईतील एक भाग इतरांना मदत करण्याकरिता वापरणे, खास करून गोर गरिबांकरिता
वाहेगुरू	देव, परमात्मा, परमेश्वर, पश्चिमी गोलार्धात वाहीगुरू असे सुद्धा म्हणतात

संदर्भग्रंथ सूची व अतिरिक्त वाचन

To be copied from the English book

ज्ञान सिंघ संधू हे एक लेखक, शिक्षक, उद्योजक आणि सामाजिक कार्यकर्ते आहेत. त्यांनी भारतीय वायू दलात असलेल्या आपल्या असाधारण प्रगतीपथाचा त्याग करून, १९७० साली कॅनडाला स्थलांतरण केले, आणि अधिकतर आयुष्य वन उद्योगात कार्यरत राहिले. याशिवाय ते काही काळ एका महाविद्यालयात प्राध्यापक म्हणून सुद्धा कार्यरत होते. ज्ञान सिंघ हे दोन गुरुद्वारांचे (शीख प्रार्थनास्थळाचे) आणि वर्ल्ड शीख ओर्गनाईझेशन ऑफ कॅनडाचे (एक अग्रगण्य मानवाधिकार समर्थकमंडळाचे) संस्थापक आहेत. त्यांच्या दूरदर्शी नेतृत्वशक्तीकरीता त्यांना १९९४ साली Entrepreneur of the Year पुरस्काराने नावाजले गेले आणि त्याच वर्षी Entrepreneur of the Year National Award साठी नामनिर्देशन सुद्धा झाले. ते Order of British Columbia नामक सर्वोत्कृष्ट नागरी पुरस्काराचे सुद्धा मानकरी आहेत. आणि सामाजिक कार्याकरिता Queen's Golden Jubilee Medal चे सुद्धा मानकरी आहेत. उत्तम लेखक असलेले हे प्रतिभावान व्यक्तिमत्व, अनेक वन उद्योगांचा सी इ ओ आणि अध्यक्ष राहिले आहेत आणि व्यवस्थापन सल्लागार सुद्धा आहेत. ते स्युरे, बी.सी., कॅनडा येथे आपल्या पत्नी सुरिंदर कौर सोबत राहतात.

शीख पंथाविषयी

२० मिनिटांची मार्गदर्शिका

ज्ञान सिंघ संधू

ही मार्गदर्शिका प्रत्येक वाचकाला शीख संस्कार, समजुती, पद्धती आणि परंपरांची ओळख करून देण्यास निश्चितच समर्थ ठरेल. शीख वारस्याबद्दल अधिक माहिती करून घेण्याच्या इच्छेने असो किंवा तुमच्या जवळच्या एखाद्या शीख व्यक्तीबद्दल असलेल्या कुतूहलापोटी असो, ह्या पुस्तकाने तुमच्या ज्ञानाच्या शोधात नक्कीच मदत होईल.